

Digitalno nomadstvo kao novi oblik poslovanja

Barać, Jozo

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:229438>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-12**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za turizam i komunikacijske znanosti
Poduzetništvo u kulturi i turizmu

Jozo Barać

Digitalno nomadstvo kao novi oblik poslovanja

Diplomski rad

Zadar, 2021.

Sveučilište u Zadru

Odjel za turizam i komunikacijske znanosti
Poduzetništvo u kulturi i turizmu

Digitalno nomadstvo kao novi oblik poslovanja

Diplomski rad

Student/ica:

Jozo Barać

Mentor/ica:

Izv. prof. dr. sc. Ljiljana Zekanović-Korona

Zadar, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Jozo Barać**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Digitalno nomadstvo kao novi oblik poslovanja** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 13. listopada 2021.

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1. Problem i predmet istraživanja	1
1.2. Ciljevi istraživanja	3
1.3. Hipoteze istraživanja	3
1.4. Znanstvene metode korištene u radu	3
1.5. Struktura rada	4
2. OBILJEŽJA DIGITALNOG NOMADSTVA	5
2.1. Pozitivne strane digitalnog nomadstva	9
2.2. Negativne strane digitalnog nomadstva	11
2.3. Zanimanja u digitalnom nomadstvu	13
2.3.1. Programeri	13
2.3.2. Virtualni asistent	13
2.3.3. E-trgovac i prodaja digitalnih proizvoda	14
2.3.4. Video kreator	14
2.3.5. Influencer na društvenim mrežama	14
2.3.6. Stručnjak za marketing društvenih mreža	15
2.3.7. Pisac	15
2.3.8. Pridruženi marketing stručnjak (Affiliate marketer)	15
2.3.9. SEO stručnjak	16
2.3.10. Učitelj jezika	16
2.4. Zakonski okviri u kojima djeluju digitalni nomadi	17
2.4.1. Teorija zastava	17
2.4.2. Zakonski okviri za digitalne nomade u svijetu i Europi	19
2.4.3. Zakonski okviri za digitalne nomade u Republici Hrvatskoj	22
3. RAZVOJ DESTINACIJA ZA DIGITALNE NOMADE	25
3.1. Potrebna infrastruktura za razvoj destinacija za digitalne nomade	25

3.2. Najpoznatije svjetske destinacije za digitalne nomade.....	27
3.2.1. Bali.....	27
3.2.2. Portugal.....	30
3.2.3. Meksiko.....	31
3.3. Republika Hrvatska kao destinacija za digitalne nomade	34
3.4. Mogućnosti, preporuke i ograničenja razvoja destinacija za digitalne nomade	38
4. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE.....	41
4.1. Metodologija istraživanja	41
4.2. Rezultati istraživanja	43
4.3. Ograničenja istraživanja	54
4.4. Preporuke za daljnja istraživanja	55
5. RASPRAVA REZULTATA ISTRAŽIVANJA I PERSPEKTIVE DALJNJEG RAZVOJA DIGITALNOG NOMADSTVA	56
6. ZAKLJUČAK	60
SAŽETAK.....	62
SUMMARY	63
LITERATURA.....	64
POPIS TABLICA.....	69
POPIS ILUSTRACIJA.....	69
PRILOZI.....	
ŽIVOTOPIS	

1. UVOD

U vremenima pandemije virusa SARS-CoV-2 (COVID-19) čovječanstvo se našlo u specifičnim okolnostima u pogledu načina života i načina rada. Odjednom, svi su morali maksimalno smanjiti fizičke kontakte, kako u obiteljskim, tako i u poslovnim odnosima. U takvim okolnostima neki ljudi ostali su bez svojih radnih mjesta, a veliki broj njih morao se prebaciti na rad na daljinu uz pomoć tehnologija koje su danas sveprisutne u našim životima. Iako je na većinu svjetskog stanovništva pandemija djelovala negativno, postoje i neke skupine koje su imale koristi od ovakvih okolnosti. Jedna od tih skupina su i digitalni nomadi. U idućim poglavljima ovog rada pojam digitalnog nomada bit će precizno definiran, ali u uvodu ću se zadržati na osnovnoj odrednici da su to ljudi koji obavljaju svoje poslove iz bilo kojeg kutka svijeta uz pomoć tehnologije i internetske veze. Zbog gore navedenih okolnosti u kojima se svi skupa još uvijek nalazimo, tema ovog diplomskog rada je digitalno nomadstvo kao novi oblik poslovanja.

1.1. Problem i predmet istraživanja

Svijet se trenutno nalazi u četvrtoj industrijskoj revoluciji. Prva industrijska revolucija bila je povezana s izumom parnog stroja, druga s elektrifikacijom i serijskom proizvodnjom, treća s razvojem računala, a uz četvrtu se veže nekoliko pojmova: razvoj informacijskih tehnologija, robotizacija, automatizacija zadataka, autonomna vožnja... Razvoj svih tih inovacija i spajanja istih u funkcionalne cjeline pojačava dojam da se svijet nalazi na prekretnici (European Digital Agenda, 2015). Razvoj navedenih pojmova uzrokuje nestanak brojnih radnih mjesta. Ipak, svakodnevno se stvaraju i potpuno nova radna mjesta. Svijet oko nas brzo se mijenja i moramo biti prilagodljivi. Zaposlenima je danas potreban fundamentalno drugačiji, novi skup digitalnih poslovnih i radnih vještina jer se kontekst radne snage, radnog mjesta i općenito svijeta poslovanja dramatično mijenja. Tradicionalni koncepti proizvodnje, ručnog ili fizičkog rada, pa čak i vlasništva, sada su jednom odbačeni u stranu zbog vala "kreativne destrukcije". Tvrtke se moraju fokusirati ne samo na vještine radnika, već mnogo više na karijerne strategije, mobilnost talenta, te potom i na zdravije organizacijske ekosustave i mreže, jer će se svim tim elementima potaknuti kako onaj osobni, tako i napredak same tvrtke (GeLarden, 2017). Kao jedno od mogućih rješenja za navedene poteškoće nameće se pojam digitalnog nomadstva. Taj pojam prvi put je spomenut 1997. godine u knjizi *Digital Nomad*

autora Tsugia Makimota i Davida Mannersa. Pretraživanjem literature može se utvrditi da ne postoji mnogo znanstveno-stručne literature o ovoj temi, osobito na hrvatskom jeziku. Iz ovoga proizlazi **problem** istraživanja, a to je nedovoljno spoznaja o obilježjima digitalnog nomadstva te njihove uloge u suvremenom poslovanju. Sukladno tome, definira se i **predmet istraživanja**: istražiti i analizirati specifičnosti digitalnog nomadstva u suvremenom poslovanju te mogućnosti i ograničenja razvoja ovakvog načina poslovanja u budućnosti.

U tu svrhu obradit će se dostupna literatura te će se provesti kvantitativno istraživanje na ciljnoj skupini ispitanika mladih do 29 godina. Prema Nacionalnom programu za mlade: „Kada je riječ o mladima, treba imati u vidu da su oni kao zasebna društvena grupa socijalno heterogeni sukladno raslojenosti društva čiji su integralni dio. S druge strane, mladi međusobno dijele neke zajedničke karakteristike, među kojima je temeljna pripadnost određenoj dobnoj skupini. Ovdje je riječ o populaciji od 15. do 30. godine života, što znači da unutar skupine mladih egzistira nekoliko dobnih kohorti koje se međusobno razlikuju po stupnju zrelosti, pa i formalnim pravima koja im društvo priznaje.“ (Narodne novine, 82/09) U istraživanju će se utvrditi stavovi i motivacija za digitalnim nomadstvom ispitanika skupine mladih koja studira ili je završila fakultetsko obrazovanje.

Mladi ljudi, koji tek završe fakultet, imaju drugačiji pogled na svijet. Imaju pregršt energije za rješavanje novih izazova. Općenito su uzbuđeni zbog onoga što slijedi, a nepoznato, iako pomalo izaziva tjeskobu, više je uzbudljivo nego zastrašujuće jer donosi mogućnost za nove avanture i nove naučene lekcije. Zbog toga je kretanje digitalnom nomadskom rutom kao mlada osoba možda najprikladnije vrijeme za isprobavanje ovakvog načina života. Mladi imaju mnoga obilježja koja omogućuju uspješnost u digitalnom nomadstvu. To su: njihova životna faza, otpornost, tj. sposobnost prihvaćanja neuspjeha, otvorenost u načinu razmišljanja za istraživanje i otkrivanje novih stvari, preferiraju slobode i voljni su raditi kako bi ostali slobodni i tehnološki su potkovani za upotrebu digitalnih tehnologija (Haralson, 2021). Kao ciljna skupina odabrani su studenti iz razloga što pripadaju skupini mladih, a nakon završenog studija bi se trebali intenzivno uključiti na tržište rada. Pri tom valja uzeti u obzir kako mnogi studenti rade tijekom studiranja. Ovaj prigodan uzorak je odabran zbog relativno jednostavnog prikupljanja podataka.

1.2. Ciljevi istraživanja

Ciljevi istraživanja u ovom diplomskom radu su sljedeći:

- utvrditi obilježja i specifičnosti digitalnog nomadstva u svijetu i Republici Hrvatskoj
- utvrditi zakonske regulative digitalnog nomadstva
- utvrditi stavove i motive ciljne skupine ispitanika vezane za digitalno nomadstvo
- utvrditi mogućnosti i ograničenja razvoja digitalnog nomadstva u budućnosti.

1.3. Hipoteze istraživanja

Hipoteze služe za ostvarenje ciljeva koji se odnosi na obradu primarnih podataka:

H1: Postoji povezanost između spola ispitanika i stavova o digitalnom nomadstvu te motivacijom za digitalnim nomadstvom.

H2: Postoji povezanost između studijskog usmjerenja i stavova o digitalnom nomadstvu te motivacijom za digitalnim nomadstvom.

H3: Postoji povezanost između dosadašnjeg radnog iskustva i stavova o digitalnom nomadstvu te motivacijom za digitalnim nomadstvom.

1.4. Znanstvene metode korištene u radu

Analizom dosadašnjih znanstvenih spoznaja iz područja istraživanja te korištenjem znanstvene metodologije koja uključuje povijesnu metodu i metode analize, sinteze, komparacije i druge relevantne metode, prikupit će se i obraditi sekundarni podaci o obilježjima digitalnog nomadstva, o regulatornim okvirima koji se odnose na digitalno nomadstvo, o svjetskim poželjnim destinacijama za digitalne nomade te o položaju Hrvatske u svijetu digitalnih nomada, u svrhu definiranja polazišta za provođenje primarnog empirijskog istraživanja.

S ciljem prikupljanja primarnih podataka i testiranja postavljenih hipoteza, provest će se istraživanje na ciljnoj skupini koja studira na različitim studijskim usmjerenjima u Republici Hrvatskoj. Istraživanje će se provesti pomoću strukturiranog online upitnika. Za odabir uzorka u ovom radu koristit će se jedna od neprobabilističkih metoda uzorkovanja, tj. uzorak će biti stvoren na temelju poznavanja ciljne populacije od strane istraživača. Za ovo istraživanje odabrana je metoda kvotnog uzorkovanja, u kojoj će istraživač osigurati da u istraživanju bude

jednak broj osoba muškog i ženskog spola te da bude jednak broj osoba s različitih studijskih usmjerenja. Rezultati će se prezentirati upotrebom metoda grafičkih i tabličnih prikaza u kojima će se prezentirati struktura odgovora na anketna pitanja dok će se upotrebom metoda deskriptivne statistike i to aritmetičke sredine, moda i medijana kao srednjih vrijednosti, standardne devijacije, interkvartilnog raspona te minimalne i maksimalne vrijednosti kao pokazatelja odstupanja oko srednjih vrijednosti prezentirati numeričke vrijednosti. Hipoteze će se ispitati upotrebom T-testa i ANOVA testa sa post hoc LSD testom. Cjelokupna statistička analiza bit će provedena u statističkom softveru SPSS 25.

1.5. Struktura rada

Preliminarna struktura ovog diplomskog rada napisana je sa svrhom logičnog i smislenog prikaza teme digitalnog nomadstva i postavljanja okvira za provođenje empirijskog istraživanja. U uvodu rada iznose se problem i predmet, hipoteze te ciljevi istraživanja. Isto tako, prikazuju se znanstvene metode korištene u radu te čitava struktura rada. U drugom poglavlju definiraju se obilježja digitalnog nomadstva te prikazuju njegove pozitivne i negativne strane. Nadalje, navode se najčešća zanimanja kojima se danas bave digitalni nomadi. Poseban naglasak stavlja se na tematiku plaćanja poreza državama od strane digitalnih nomada. U trećem poglavlju naziva Razvoj destinacija za digitalne nomade, prikazuje se potrebna infrastruktura za razvoj takvih destinacija. U tom poglavlju utvrđuje se koje su poželjne destinacije za digitalne nomade te se Republika Hrvatska stavlja u kontekst takve destinacije. U četvrtom poglavlju prikazuje se metodologija i rezultati provedenog istraživanja. Isto tako, navode se ograničenja i preporuke za daljnja istraživanja. U petom poglavlju iznosi se rasprava o rezultatima istraživanja i iznose se perspektive za daljnji razvoj digitalnog nomadstva. Na kraju diplomskog rada donose se zaključci vezani za temu digitalnog nomadstva.

2. OBILJEŽJA DIGITALNOG NOMADSTVA

Na početku ovog poglavlja potrebno je objasniti i definirati pojam digitalnog nomadstva. Kroz povijest čovječanstva pojam nomadstvo vezivao se uz ljude koji su mijenjali svoja boravišta u potrazi za hranom, skloništem itd. Kada su ljudi shvatili kako izgraditi sigurne nastambe, uzgajati poljoprivredne kulture i životinje, nomadstvo je počelo izumirati. Ipak, većina ljudi i danas ima potrebe za putovanjem, za upoznavanjem različitih kultura i stjecanjem novih prijateljstava diljem svijeta. Dobar dio njih potrebu za putovanjem i upoznavanjem različitih kultura zadovoljava kroz turistička putovanja, za vrijeme godišnjih odmora. Ipak, u zadnja dva desetljeća znatno se povećao broj onih koji upoznaju nove kulture i putuju na različita mjesta, istovremeno zarađujući za život. Te ljude najčešće nazivamo digitalnim nomadima.

Pojam digitalnog nomadstva prvi put je spomenut 1997. godine u knjizi *Digital Nomad* autora Tsugia Makimota i Davida Mannersa. Jedna od definicija pojma glasi ovako: „Digitalno nomadstvo je rad koji je lokacijski neovisan. To je pružanje usluge, izrada proizvoda i marketiranje i distribucija tog proizvoda ili pružanje bilo čega što će se napraviti na daljinu, putem online platformi.“ (Pancirov, 2020)

Kod proučavanja digitalnog nomadstva potrebno je uzeti u obzir različite teoretske okvire. Wang i suradnici (2018) daju tri teoretska okvira za proučavanje digitalnog nomadstva. To su okviri digitalnog nomadstva kao ekonomske aktivnosti ili modela, kao kulturnog fenomena i kao tehnološki omogućenog oblika rada i organiziranja. U ovom radu kroz taj holistički pristup i tri osnovna okvira prikazuje se digitalno nomadstvo.

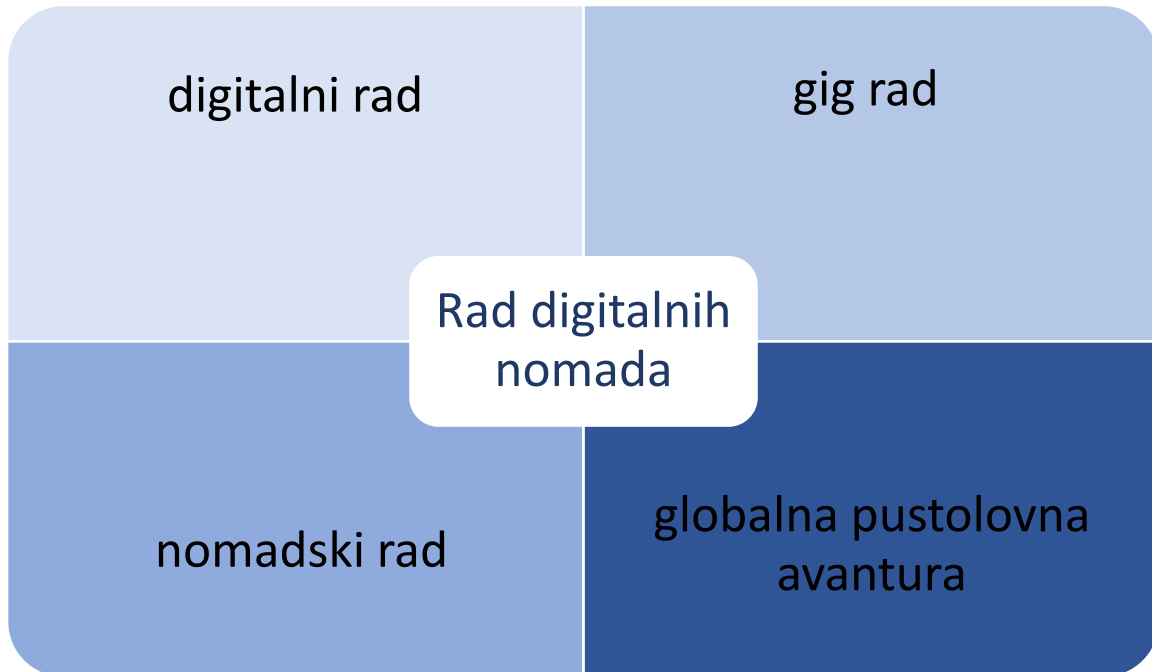
Ovaj način rada promatra se kao relativno novi ekonomski model koji briše granice između ustaljenih odnosa proizvodnje i konzumiranja proizvoda ili usluga, a u središtu modela je uvijek digitalni rad. U svrhu razumijevanja digitalnog nomadstva kao primjera digitalnog rada potrebno je prikazati što označava taj pojam.

Kako bi prikazali potpunu analogiju razvoja te definicije Wang i suradnici (2018) pozivaju se ne temeljne postulate moderne ekonomije u definiranju rada. Navode tri ključna čimbenika proizvodnje koje su definirali Smith (1776) i Marx (1867). To su rad (ljudski napor), predmet poslovanja (proizvodnje) i instrumenti (alati) koji pomažu čovjeku u izvršavanju tog rada. U tom kontekstu, digitalni rad promatra se kao djelatnost u kojoj su digitalni alati značajno transformirali faktore proizvodnje. Ti alati danas su manje definirani svojim mehaničkim konfiguracijama, a više su definirani tokovima digitalnih podataka unutar samog stroja.

Pojednostavljeno, jedinice i nule koje predstavljaju softver definiraju sposobnost digitalnog alata da pomogne u radu. (Wang et al., 2018:4)

Rad digitalnih nomada uvjetovan je četirima ključnim elementima. To su digitalni rad, gig rad, nomadski rad i globalna pustolovna avantura. (Nash et al., 2018:3)

Slika 1. Ključni elementi u radu digitalnih nomada

Izvor: Izrada autora

Digitalni rad podrazumijeva korištenje različitih digitalnih alata i platformi za stvaranje različitih digitalnih dobara. Ključan je element u životu digitalnih nomada jer nije uvjetovan lokacijom nego tehnološkim uređajem (najčešće laptop) i internetskom vezom. Veliki broj digitalnih alata koje nomadi koriste dijeli se u dvije osnovne kategorije. Postoje opći alati i alati specifični za profesiju. Gig rad omogućuje ljudima rad na kraći rok, tj. omogućuje im sklapanje više jednokratnih poslova kroz fleksibilne poslovne aranžmane na zahtjev. Sve je značajniji trend u kojem tvrtke neke projekte prepuštaju gig zaposlenicima. Njihova motivacija za takav model poslovanja je ta što za takve zaposlenike ne plaćaju zdravstveno osiguranje i ostale doprinose. (Nash et al., 2018:3)

Nomadski rad predstavlja usklađivanje izvršavanja poslovnih obveza s konstantnim putovanjima digitalnih nomada. Vrlo često najveći izazov predstavlja lokalna infrastruktura sredine u koju se dolazi (kvaliteta Wi fi signala, coworking prostori, smještaj). Mnogi digitalni nomadi ističu da ti radni uvjeti značajno utječu na njihovu produktivnost. Globalna poslovna

avantura jedan je od osnovnih motivatora za odabir ovog načina života. U početku, većina ih se odlučuje za tropska područja ili mjesta za koja se zna da su idealna za hobije poput surfanja ili planinarenja. Neki od njih lokaciju svog boravka odabiru prema godišnjim dobima pa tako značajan broj digitalnih nomada zime provodi u tropskim regijama, a ljeti su smješteni u Europi ili SAD-u. (Nash *et al.*, 2018:4)

Slika 2. Coworking prostori za digitalne nomade

Izvor: Finding beyond, <https://findingbeyond.com/2018/11/21/top-tips-for-surviving-as-a-digital-nomad/> (30.06.2021.)

U teoretskom okviru digitalnog nomadstva kao kulturnog fenomena najčešće se spominju dva pojma: samoaktualizacija i lifestyling supkultura.

Lifestyling je relativno nova supkultura koja se pojavljuje u industrijaliziranim zemljama i usko je povezana s digitalnim nomadstvom. Pojam lifestyling uveo je O'Brien (2004). Označava svjetonazor u kojem se nečije životne poteškoće prevladavaju korištenjem tehnika analognim hakiranjem računalnih sustava. Sukladno tome, tu supkulturu karakteriziraju afinitet za autonomiju, proaktivnost i samoaktualizaciju uz pomoć tehničkih kompetencija. Digitalni nomadi, koji su karakterizirani pojmovima samoaktualizacije i autonomije, usko su povezani s ovom supkulturom. Kao temeljna djela zagovornika ovakvog načina života navode se *The 4 – hour workweek* (Ferris, 2007) i *Getting things done* (Allen, 2001). Prvo djelo populariziralo je digitalno nomadstvo, a potom je ponudilo procedure za upravljanje preopterećenjem informacijama, što je tipična pojava u digitalnom nomadstvu. (Wang *et al.*, 2018:6)

Potrebno je naglasiti kako digitalno nomadstvo nije prvi slučaj mobilnih radnika koji su se pojavljivali u postagrarnim društvima. U srednjovjekovnoj Europi pojavio se pojam *Wanderjahre* koji je označavao period od dvije ili tri godine u kojem su mladi trgovci kretali na put (*auf der Walz*) od grada do grada noseći alate svog zanata, kako bi poboljšali svoje osobne i profesionalne vještine. Putnici koji su prakticirali ovakav način života najčešće su bili slobodni, tj. nisu bili u braku. Iako je fenomen *Wanderjahre* gotovo u potpunosti nestao tijekom industrijske revolucije i dva svjetska rata i danas postoje oni koji prakticiraju takav način života. Oni ne nose mobilne telefone, vrlo često spavaju po parkovima, imaju inicijacijske obrede i stroga pravila zajednice. U intervjuu za New York Times jedan od njih (gospodin Böhm) je rekao: „Nemate režijskih troškova, nemate obitelj ili kuću o kojima biste brinuli. Ono što imate je vaša sloboda.“ (Eddy, 2017)

Postoje snažne poveznice između digitalnog nomadstva i pojma *Wanderjahre*. Digitalni nomadi također su obično mladi i njihova zanimanja su takva da ih mogu prakticirati tijekom putovanja. Isto tako, oni iznimno cijene autonomiju u radu i osjećaj slobode.

Ipak, ovakav način života otvara i neke druge teme. Nedostatak ostvarivanja osobnih veza postaje pitanje s kojim se bavi sve veći broj sociologa. Tome u prilog idu i procjene da će u svijetu do 2035. godine biti preko milijardu digitalnih nomada. Također, procjenjuje se da će do 2035. manje od 40% svjetskog društva biti u braku (Levels, P., 2015 prema Wang et al., 2018:7).

U trećem teoretskom okviru digitalno nomadstvo promatra se kao tehnološki omogućen oblik rada i organiziranja.

U svojoj osnovi, digitalno nomadstvo uvjetovano je tehnološkim postignućima. U prvom spominjanju pojma digitalno nomadstvo Makimoto i Manners (1997) predstavljaju ga kao posljedicu ostvarenja u elektroničkom inženjerstvu, koja su definirala mogućnosti spajanja bilo koje dvije točke na planeti putem „video linka“ sa svrhom olakšanja razmjene informacija, dokumenata, datoteka itd. Danas je brzina internetske veze ključna jer spore internetske veze ograničavaju sva tri već spomenuta čimbenika proizvodnje. (Wang et al., 2018:7)

Međutim, brza internetska veza nije uvijek dostupna, posebice u „egzotičnim“ destinacijama koje digitalni nomadi preferiraju. U takvim destinacijama pružanje brze internetske veze često nije moguće zbog nedostatka cjelokupne infrastrukture. Razvoj internetske infrastrukture vrlo je kompleksan i zahtijeva ulaganja od strane vlada i telekomunikacijskih tvrtki. (Reichenberger, 2017:3)

Od svih proizvodnih čimbenika koji su transformirani digitalnim radom, organizacija samog rada najčešće je karakterizirana kao najproblematičnija za digitalni rad, složena je i zahtijeva djelotvornu komunikaciju. To je osobito tako kada se organizirani rad ostvaruje kroz suradničko donošenje odluka ili dijeljenje savjeta. (Boell et al., 2016 prema Wang et al., 2018:8) Ipak, CMC komunikacija (computer – mediated communication) najčešći je oblik komunikacije kojeg koriste digitalni nomadi. Među autorima ne postoji konsenzus o CMC komunikaciji. Muller (2016) tako tumači Sheller i Ury (2006) i ističe kako je takva komunikacija učinkovita zahvaljujući današnjim komunikacijskim i suradničkim sustavima te da fizička prisutnost sudionika više nije nužna. (Muller, 2016:344) Ovakva tvrdnja suprotna je navodima različitih autora (Brumma, Fonner i Roloff, 2012) koji tvrde da je CMC komunikacija i virtualna prisutnost još uvijek inferiorna komunikaciji licem u lice. (Wang et al., 2018:8)

Veliki broj digitalnih aplikacija i programa koje koriste digitalni nomadi može se podijeliti u dvije kategorije: 1) specifični za profesiju i 2) opći alati. Alati specifični za profesiju podržavaju uključene radne prakse u određenim kategorijama digitalnog rada. Na primjer, programeri koriste GitHub za pisanje i dijeljenje kodova, dok dizajneri i kreatori često koriste Adobe Creative Cloud za formatiranje izgleda web stranica. Ove programe uglavnom koriste samo ljudi u određenim područjima rada. Međutim, postoje i određene tehnologije koje su univerzalne za sve digitalne nomade, poput aplikacija za razmjenu poruka, koje se koriste u komunikacijske svrhe. Popularna aplikacija za razmjenu poruka među digitalnim nomadima na forumima je Slack koja korisniku omogućuje komunikaciju s mnogo različitih ljudi i timova na jednostavan način. Digitalni nomadi iz svih vrsta profesija također su naveli korištenje komunikacijskih aplikacija poput Skypea za prisustvovanje udaljenim sastancima s partnerima ili klijentima. (Nash et al., 2018:4)

Iako se život digitalnih nomada može činiti idiličan, to ne mora uvijek biti tako. Iz tog razloga, u ovom poglavlju prikazuju se pozitivne i negativne strane digitalnog nomadstva.

2.1. Pozitivne strane digitalnog nomadstva

Razvojem tehnologije gotovo sve djelatnosti počele su koristiti neku vrstu digitalnog rada. Većinu uredskih poslova sada je moguće obavljati online, a u poslovima kao što su menadžerski, inženjerski i slično gotovo je nemoguće ispunjavati zadatke bez upotrebe tehnoloških uređaja. Poslovi digitalnih nomada u potpunosti su ovisni o digitalnim uređajima i alatima s obzirom na kontekst i prirodu njihovih poslova.

Digitalni rad omogućuje veću prostornu fleksibilnost u tradicionalnom zapošljavanju (Sørensen, 2011 prema Ens, Stein, Jensen, 2019:1) i stvara tržišne strukture rada gdje se sve veći broj poslova izvodi na temelju honorarnih ugovora (Ekbia, Nardi, 2017 prema Ens, Stein, Jensen, 2019:1). Dakle, u izvođenju digitalnog rada implicitna je mobilnost i veliki broj mjesta na kojima se može raditi.

Digitalni rad uvodi veću fleksibilnost za radnike u smislu gdje, kako i kada se posao obavlja s istodobnom pretpostavkom da fleksibilnost dovodi do većeg osjećaja postignuća i ispunjavanja svrhe za radnike tog tipa (Laloux, 2014 prema Ens, Stein, Jensen, 2019:2).

Iz gore navedenih karakteristika oblika rada koji koriste digitalni nomadi, kao najvažnije pozitivne strane takvog poslovanja nameću se osjećaji slobode i autonomnosti pojedinca, fleksibilnost u odabiru i obavljanju poslova i usklađivanje životnog stila s poslovanjem. Poslodavcu digitalnog nomada nije bitno obavlja li on posao iz nekog uredskog prostora, iz udobnosti vlastitog doma ili sa neke tropske plaže, sve dok su radni zadaci izvršeni kvalitetno i u zadanim rokovima. Takvim načinom rada pojedinci razvijaju i neke vještine kao što su detaljno planiranje, organizacija i kontrola izvršenja vlastitog rada. Razvoj ovih vještina u klasičnom radnom vremenu nije moguć na razini na kojoj se te vještine razvijaju u digitalnom nomadstvu.

Istovremeno, možda i najveća prednost digitalnog nomadstva su putovanja diljem svijeta i upoznavanja različitih kultura i ljudi. Osim toga, trenutna situacija s pandemijom Covida-19 uvjetovala je da način na koji rade digitalni nomadi postane uobičajen za veliki broj ljudi.

Prema istraživanju ATTE iz ožujka 2021. godine: „Gotovo svi su naveli mogućnost neprestanog putovanja, slobodu, doživljavanja različitih kultura i upoznavanje lokalnog stanovništva kao glavne razloge za nomadski način života, a 20% ih je reklo da su digitalni nomadi postali tijekom 2020. godine, vjerojatno zbog pandemije.“ (ATTA, 2021:19)

Još jedna od pozitivnih strana je ta što, dok borave u zemljama diljem svijeta, nomadi mogu iznajmljivati nekretnine ako ih posjeduju u matičnim zemljama i na taj način ostvariti dodatne prihode. Vrlo često na taj način oni čija je matična zemlja SAD ili neka od europskih zemalja mogu imati veći prihod od najamnine koju dobivaju za vlastitu nekretninu nego što im je trošak smještaja u zemlji u kojoj se nalaze. Također, troškovi života u nekim popularnim destinacijama za digitalne nomade puno su niži nego li u Europi ili SAD-u.

Iz tih razloga ne čudi što je u ATTINOM istraživanju o digitalnim nomadima sudjelovalo 44% ispitanika iz Sjeverne Amerike i 39% ispitanika iz Europe. Prema tom istraživanju prosječni mjesečni prihod digitalnih nomada je 4500\$. Od tog iznosa, na smještaj troše 1000\$, na prijevozna sredstva 211\$, a na hranu 409\$. (Ibid)

S obzirom na prosječne iznose prihoda i potrošačku moć nomada ne čudi podatak da se sve više zemalja nastoji pozicionirati kao destinacija pogodna za digitalne nomade. Visoka potrošačka moć i stil života kojeg prakticiraju digitalni nomadi potiče sve veći broj zemalja na izglasavanje novih zakona kojima jasno definiraju uvjete boravka digitalnih nomada.

Tako je u Republici Hrvatskoj 25. studenoga 2020. izglasan novi Zakon o strancima prema kojem se reguliraju vize za digitalne nomade te su ukinute godišnje kvote za zapošljavanje stranaca. Novim zakonom reguliran je privremeni boravak koji se odnosi na boravak digitalnih nomada. Privremeni boravak digitalnim nomadima može se odobriti u trajanju do godine dana sukladno članku 69. ovoga zakona. Prema tome zakonu digitalni nomad definiran je kao „državljanin treće zemlje koji je zaposlen ili obavlja poslove putem komunikacijske tehnologije za tvrtku ili vlastitu tvrtku koja nije registrirana u Republici Hrvatskoj i ne obavlja poslove ili pruža usluge poslodavcima na području Republike Hrvatske“. (Rihelj, 2020)

Osim toga, Hrvatska turistička zajednica pokrenula je kampanju *Croatia, your new office!* kojom potiče digitalne nomade na boravak u Hrvatskoj. Izrađena je i web stranica (<https://croatia.hr/hr-HR/informacije-o-putovanju/croatia-your-new-office>) na kojoj su prezentirane pogodnosti života u Hrvatskoj, detaljno je prikazana procedura dobivanja vize za digitalne nomade u Hrvatskoj te su prikazane neka mjesta kao preporučena za posjet.

Nakon prikazanih pozitivnih strana digitalnog nomadstva, potrebno je dati osvrt i na potencijalne probleme i poteškoće na koje nailaze nomadi. Taj osvrt daje se u idućem potpoglavlju.

2.2. Negativne strane digitalnog nomadstva

Potrebno je istaknuti kako digitalni nomadi jako puno vremena provode sjedeći za računalom što može dovesti do problema s kralježnicom i do iskrivljene posture. Nadalje, jako su ovisni o tehnološkim uređajima koje posjeduju i o internetskoj vezi. Ukoliko neka od te dvije komponente zakaže, njihov rad je onemogućen te najčešće moraju tražiti pomoć stručnjaka.

Iako im tehnologija omogućava obavljanje poslova, ista ta tehnologija im često onemogućava jasno razgraničavanje između radnog i slobodnog vremena.

Mnogi digitalni radnici suočeni sa sve većim stresom i izgaranjem (Mazmanian et al., 2013. prema Ens, Stein, Jensen, 2019:2), pritiskom da se uključe u iscrpljujući samoinicijativni rad (Lindenbaum, 2017. prema Ens, Stein, Jensen, 2019:2), kao i s povećanom tehnokratskom i vršnjačkom kontrolom (Möhlmann, Zalmanson, 2017 prema Ens, Stein, Jensen, 2019:2). Ovi uvjeti digitalnog rada često proizlaze iz ponašanja koje pruža i ograničava uporaba digitalne tehnologije (Majchrzak, Markus, 2012. prema Ens, Stein, Jensen, 2019:2). Iste značajke mobilnih uređaja mogu omogućiti potrebnu povezanost (Kolb et al., 2012), ali i nemogućnost prekida veze s poslom (Mazmanian et al., 2013. prema Ens, Stein, Jensen, 2019:2).

U današnjim okolnostima kao najveće poteškoće nomadi navode:

1. nemogućnost iskopčavanja – biti konstantno dostupan i previše raditi
2. nesigurnost – neznanje što donosi sutra
3. usamljenost – nedostajanje doma, obitelji i prijatelja
4. financijske poteškoće – ne ostvaruju uvijek redovne prihode
5. suradnja – ostvarivanje komunikacije sa suradnicima i klijentima
6. zadržavanje motivacije – izvršavanje zadataka uz pozitivan stav. (ATTA, 2021:20)

Primarna poteškoća u kojoj tehnologija omogućava dostupnost pojedinca svojim klijentima i suradnicima 24/7 može biti uzrok „izgaranja“ digitalnih nomada. Ipak, s iskustvom kojeg stječu radeći na taj način većina njih nauči povući granicu između radnog i slobodnog vremena jer konstantan rad 24/7 nije dugoročno održiv. Druga poteškoća također je uvelike uvjetovana načinom digitalnog rada. U digitalnom prostoru svi imaju jednaku šansu i kroz proces osobnog brendiranja i poslovanja mogu se nametnuti kao nomadi koji su stalno zaposleni i imaju redovne visoke prihode. Ipak, često digitalni nomadi nemaju stalna zaposlenja i samim tim osjećaju se nesigurno. Treća poteškoća odnosi se na osobne veze s bliskim ljudima koje često mogu biti zapostavljene zbog ovakvog načina rada i života. Kako bi se umanjili učinci ove poteškoće potrebno je dobro planirati vremenske periode provođenja vremena u matičnoj zemlji s najbližima. Financijske poteškoće najčešće su povezane s nesigurnošću zaposlenja i neredovitim prihodima. Peta poteškoća odnosi se na ostvarivanje inicijalnog kontakta s potencijalnim suradnicima, ali i komunikaciju tijekom obavljanja poslova. Klijenti često znaju mijenjati svoje zahtjeve u zadnji trenutak što može uzrokovati veliki stres i nelagodu kod digitalnih nomada. Šesta poteškoća odnosi se na motiviranje samoga sebe da se zadatci izvrše

na najvišoj mogućoj razini te je za prevladavanje iste najvažnija disciplina i odgovornost samog digitalnog nomada.

U ovom poglavlju iznesene su najčešće poteškoće s kojima se susreću digitalni nomadi. Iako neke od njih mogu biti jako zahtjevne i složene, kvalitetnim planiranjem i organiziranjem digitalni nomadi ih uglavnom mogu savladati. U idućem potpoglavlju donose se najčešća zanimanja digitalnih nomada.

2.3. Zanimanja u digitalnom nomadstvu

U ovom dijelu rada navode se i pojašnjavaju najčešća zanimanja digitalnih nomada. S obzirom na životni stil i način rada digitalnih nomada njihova zanimanja uvijek su ona čije se djelatnosti mogu obavljati na daljinu, uz pomoć tehnologija i internetske veze, bez nužne fizičke prisutnosti u izvršavanju istih.

Prema ATTINOM istraživanju 87% ispitanika ostvaruje sve svoje prihode kao digitalni nomadi. U istom istraživanju 17% ispitanika sebe smatra piscima (književnici, novinari), 14% njih rade u digitalnom marketingu i na društvenim mrežama, 8% njih su blogeri, a 7% njih su developeri/programeri. (ATTA, 2021:16) U idućim paragrafima navode se i opisuju neka najčešća zanimanja digitalnih nomada.

2.3.1. Programeri

Programeri pišu kodove za različite projekte. Ti kodovi služe za razvoj softvera, web stranica i aplikacija različitih namjena. Za uspješno obavljanje ovih poslova potrebno je „govoriti“ jedan ili više programskih jezika kao što su Python, Java i SQL. Za svladavanje spomenutih programskih jezika potrebno je dosta vremena i zahtijeva mnogo truda i volje za učenjem. Međutim, danas je potražnja za programerima sve veća pa se mnogi odlučuju za to zanimanje. Za stjecanje potrebnih vještina za zanimanje programera postoji put kroz formalno obrazovanje (kroz srednju školu i fakultet), ali i kroz različite tečajeve programiranja, od kojih su mnogi dostupni i u online formatu. (Morris, 2021)

2.3.2. Virtualni asistent

Za obavljanje ovog zanimanja najčešće nije potrebno nekakvo formalno obrazovanje. Potrebne su dobre organizacijske vještine, sposobnost obavljanja administrativnih zadataka i spremnost na dostupnost 24/7. U ovom zanimanju ne postoje jasno definirani zadatci unaprijed. Oni najčešće ovise o klijentu za kojeg se radi. Neki od tih zadataka mogu biti rad s dokumentima, odgovaranje na e-poštu, odgovaranje na telefonske pozive, dogovaranje sastanaka, ažuriranje

društvenih medija i stvaranje sadržaja na istima, rezerviranje ulaznica, organizacija događanja itd. Plaće u ovom zanimanju ovise obujmu posla, prijašnjem iskustvu i referencama. (Morris, 2021)

2.3.3. E-trgovac i prodaja digitalnih proizvoda

Sve veći postotak trgovine danas se odvija u online okruženju. Iako se može dogoditi da dođe do zasićenja tog tržišta, smatra se da će za kvalitetne trgovce i dobre proizvode uvijek biti mjesta na tržištu. Postoje dva osnovna modela za ostvarivanje e-trgovine.

Prvi model naziva se dropshipping. Predstavlja oblik internetske prodaje gdje se robe ne drže na zalihi. Umjesto toga, pronade se proizvođač ili posrednik koji proizvode prodaje po nižoj cijeni u velikim količinama. Ti proizvodi se kasnije promoviraju na određenom tržištu i nakon zaprimljenih narudžbi otpremaju se kupcima izravno od proizvođača. Najveća prednost ovog modela poslovanja je niski početni kapital.

Drugi model naziva se Amazon FBA (Fulfillment by Amazon). Taj poslovni model podrazumijeva kupovinu nekog proizvoda u velikim količinama i zatim pojedinačno prodavanje tog istog proizvoda na Amazonu uz različite oznake. Ovaj model uključuje veći poslovni rizik, ali najčešće donosi i veći profit nego dropshipping. (Morris, 2021)

Osim preprodaje, proizvodnjom nekih specifičnih proizvoda može se ostvariti doseg do neke tržišne niše i na taj način može se ostvarivati uspješna e-trgovina.

2.3.4. Video kreator

YouTube je danas već prepun uspješnih digitalnih nomada koji žive isključivo od prihoda koje ostvaruju kroz stvaranje i uploadanje videa na YouTube. Ipak, postoje i mnogi vlogeri koji ne žele gubiti previše vremena na rezanje i uređivanje videa. Zbog toga je sve traženije i zanimanje video kreatora. Suradnja video kreatora nije ograničena samo na YouTube. Postoji veliko tržište medijskih agencija, robnih marki i malih poduzeća kojima su potrebni visoko kvalitetni suradnici u stvaranju videa. U vezi s ovim zanimanjem potrebno je naglasiti nužnost konstantno stabilne i brze internetske veze s obzirom da je dobar dio posla uploadanje masivnih video datoteka i isporuka istih klijentima. (Morris, 2021)

2.3.5. Influencer na društvenim mrežama

U svijetu društvenih mreža postoji više načina za monetizaciju sadržaja koje neki pojedinci stvaraju. Osim već spomenutog YouTubea, influenceri zarađuju putem Instagrama i TikToka, a u manjoj mjeri i putem Facebooka. Iako se često u medijskom prostoru na influencere gleda

kao na ljude koji zarađuju velike svote novca na temelju ničega, to ne odgovara realnosti. Za stvaranje osobnog brenda uz pomoć društvenih medija potrebno je vrijeme, predanost, naporan rad i određena doza karizmatičnosti. Uz navedeno, konstantno stvaranje visoko kvalitetnog sadržaja može pojedincu omogućiti veliki broj sljedbenika koji onda automatski postaju temelj za monetizaciju vlastitog lika i djela kroz različite promotivne kampanje. Nadalje, danas oglašivači sve više počinju raditi s mikro influencerima (od 1000 do 100000 sljedbenika). (Morris, 2021)

2.3.6. Stručnjak za marketing društvenih mreža

Nakon prikaza posla influencera na društvenim mrežama gdje se u središte stavlja osobnost pojedinca koji je spreman izložiti se široj javnosti, sada se prikazuje i zanimanje ljudi koji mogu biti jednako uspješni na društvenim mrežama, ali koji rade „iz sjene“. Gotovo sve tvrtke danas prisutne su na društvenim mrežama. Većini njih potrebni su stručnjaci koji će voditi njihove profile na društvenim mrežama i jasno i kvalitetno komunicirati sa ciljnim tržištem tvrtke. U opis ovog posla ulazi stvaranje sadržaja, zakazivanje objava na društvenim mrežama, stvaranje evenata i pozivanje sudionika na iste, odgovaranje na komentare i recenzije, analiza dosega objava, broja likeova i komentara i još mnoštvo toga. Ovo je jedan dinamičan i zanimljiv posao koji je danas sve više na cijeni. (Morris, 2021)

2.3.7. Pisac

U vremenima informacijsko komunikacijskih tehnologija nije potrebno biti klasično objavljujivani pisac kako bi se zarađivalo od pisanja. „Sadržaj je kralj“ i brojne tvrtke ga trebaju na dnevnoj bazi. Moderni pisci ostvaruju se u različitim formama. Danas postoje copywriteri bazirani na moćne i atraktivne opise koji prodaju proizvoda. Također, prisutni su tehnički pisci koji neke tehnički složene teme razdvajaju na manje i jednostavnije dijelove i na taj način približavaju određene teme široj populaciji. Nadalje, postoje i nišni pisci koji su usko specijalizirani za pisanje o određenim temama kao što su medicina, avanturistička putovanja, fitness i tako dalje. Postoje i brojni časopisi i portali koji zapošljavaju pisce na daljinu. Sjajna stvar kod ovog zanimanja je što se pisati može i offline te se zadaci predaju u predviđenim rokovima. (Morris, 2021)

2.3.8. Pridruženi marketing stručnjak (Affiliate marketer)

Ovo zanimanje uklanja brojne rizike koje u sebi sadrži standardni marketing. To se poglavito odnosi na elemente vođenja poslova kao što su dizajniranje, testiranje i proizvodnja proizvoda. Posao pridruženog marketing stručnjaka obuhvaća promociju i prodaju tuđih proizvoda. Za

svaki promovirani i prodani proizvod postoji određena provizija. U kontekstu digitalnog nomada, to ne obuhvaća prodaju od vrata do vrata. Affiliate marketing obično uključuje pisanje blogova, stvaranje odredišnih stranica, promociju proizvoda i usluga na društvenim mrežama... Najbolji u ovom zanimanju često steknu lojalnu publiku koja vjeruje njihovim prezentacijama i prosudbama o proizvodima. Na temelju tih prezentacija često donose odluke o kupovini. Što se više proizvoda proda putem poveznica koje pojedinac dijeli, zarada je veća. (Morris, 2021)

2.3.9. SEO stručnjak

SEO ili optimizacija za pretraživače jedna je od najtraženijih usluga današnjice. SEO stručnjak pomaže visokom rangiranju web mjesta u tražilici poput Googlea. Ako web mjesto nije optimizirano za pretraživanje, vrlo ga je teško pronaći na mreži. Kao rezultat toga, tvrtka kojoj pripada web stranica neće dobiti kupce ili blog neće dobiti čitatelje. Postoji nekoliko važnih aspekata ovog posla. Obuhvaća kodiranje, prilagodbu arhitekture web stranice, osiguravanje da tekst na stranici sadrži pravi broj ključnih riječi i još mnogo toga.

Iako je relativno lako naučiti osnove SEO-a, svladavanje optimizacije tražilice dugotrajan je proces. Komplikira se činjenicom da je danas konkurencija za visoko rangiranje u pretrazi sve oštrija. Dobar SEO stručnjak mora znati sve trikove kako bi web mjestu pomogao da ostane pri vrhu u rezultatima pretraživanja. Vješti SEO stručnjaci uvijek su vrlo traženi. Stoga se ulaganje u obrazovanje u ovom području definitivno isplati. Štoviše, znanje o SEO načelima dobar je dodatak i mnogim drugim profesijama kao što su pisci i marketinški stručnjaci. (Morris, 2021)

2.3.10. Učitelj jezika

Zahvaljujući digitalnim alatima koji danas postoje, za podučavanje više nije potrebna fizička učionica, što su posebno iskoristili učitelji jezika. Danas je moguće naučiti gotovo bilo koji jezik online putem. Najpopularniji je engleski jezik što je i logično s obzirom na njegovu široku upotrebu. Ipak, u ovom zanimanju se najčešće traže ljudi s provjerenim diplomama i različitim certifikatima. Vrlo čest je slučaj da profesori stranih jezika u školama i na fakultetima prakticiraju ovo zanimanje kao dodatan izvor prihoda. (Morris, 2021)

Nakon prikaza nekih od najčešćih zanimanja digitalnih nomada potrebno je istaknuti kako je očito da sva navedena zanimanja podrazumijevaju tehnološku pismenost i fleksibilnost pojedinaca. U već spominjanom istraživanju prikazano je da digitalni nomadi kroz svoja zanimanja mogu ostvarivati visoke prihode, ali kao i u svim drugim zanimanjima moraju se istaknuti kvalitetom i odgovornim ispunjavanjem dogovorenih poslova. U idućem potpoglavlju prikazuje se problematika naplate poreza i zakonski okviri u kojima djeluju digitalni nomadi.

2.4. Zakonski okviri u kojima djeluju digitalni nomadi

S obzirom na prirodu poslovanja digitalnih nomada jedno od ključnih pitanja je kako oporezivati njihove djelatnosti. U interesu digitalnih nomada je da plate što manje poreza, dok je u interesu većine zemalja da ih oporezuje sukladno svojim stopama oporezivanja. U ovom potpoglavlju prikazuje se kako digitalni nomadi mogu izbjeći oporezivanje, kakve su odrednice nekih europskih i svjetskih zemalja po pitanju digitalnih nomada te kakvo je trenutno stanje u zakonodavstvu Republike Hrvatske što se tiče digitalnih nomada. Također, prikazati će se i zakonski okvir dobivanja vize u Republici Hrvatskoj.

2.4.1. Teorija zastava

Prije odluke pojedinca o ulasku u svijet digitalnih nomada potrebno se upoznati s Teorijom zastava. Ona u sebi sadrži neke smjernice koje mogu izravno utjecati na veću profitabilnost poslovanja digitalnih nomada.

Pojednostavljeno rečeno, Teorija zastava je ideja da trebate ići tamo gdje vas tretiraju najbolje. Podrazumijeva koncepte internacionalizacije kao što su posjedovanje offshore bankovnog računa, dobivanje druge putovnice, pa čak i otvaranje web stranice na stranoj domeni. Cilj teorije je diversifikacija osobne i poslovne imovine na način da niti jedna vlada nema kontrolu nad pojedincem. (Nomad Capitalist, 8.7.2021.) Internacionalizacijom različitih aspekata svog života, perpetualni putnici (koji se nazivaju i stalni turisti) mogu iskoristiti ove korisne sustave. To je zapravo vrlo popularna strategija optimizacije poreza za offshore zajednice. Harry Schultz prvo je smislio teoriju zastave definirajući tri zastave. U 80-ima ovaj je koncept proširen za još dvije zastave, a danas neki čak govore o sedam zastava. (Mai, 2021)

Kako bi se bolja razumjela Teorija zastava potrebno je prikazati tri osnovna tipa oporezivanja koja su danas raširena u svijetu:

1. Teritorijalno oporezivanje: Obvezuje pojedinca na plaćanje poreza na dohodak samo ako ga ostvaruje u zemlji teritorijalnog oporezivanja. Primjer: Građanin ste i stanovnik Belizea, ali novac zarađujete od poslovanja sa sjedištem u Španjolskoj. Na taj dohodak ne morate plaćati porez u Belizeu, samo u Španjolskoj.
2. Oporezivanje prebivališta: Bez obzira odakle potječe vaš prihod, porez morate platiti tamo gdje živite. Mnoge zemlje primjenjuju opće pravilo "183 dana". To znači da ako provedete barem pola godine u ovoj zemlji, tamo morate platiti porez.

3. Oporezivanje na temelju državljanstva: Postoje samo dvije zemlje koje primjenjuju ovo pravilo: Eritreja i Sjedinjene Države. Ovdje nije važno gdje živite ili odakle potječe vaš prihod. Uvijek morate platiti porez ako ste državljanin bilo koje od te dvije države. (Mai, 2021)

Do danas, navodi se pet osnovnih i dva dodatna elementa ili zastave koji su potrebni kako bi se mogla prakticirati Teorija zastava:

1. Putovnica ili državljanstvo – podrazumijeva posjedovanje putovnice druge države koja ne oporezuje vaš inozemni dohodak.
2. Porezno prebivalište – dobivanje legalnog prebivališta u zemlji koja ne oporezuje inozemni dohodak.
3. Offshore poslovanje – osnivanje tvrtke u zemljama u kojima se ne naplaćuje zarađeni prihod, npr. Sejšeli, Hong Kong i Britanski Djevičanski otoci. Takve zemlje nazivaju se porezne oaze.
4. Offshore bankarstvo/aktiva – pohranjivanje imovine u zemlje sa učinkovitim pravosudnim sustavom sa svrhom zaštite te imovine. Ne radi se samo o novcu već i o imovini poput zlata ili umjetničkih zbirki.
5. Stvarno prebivalište – mjesto na kojem se provodi većina vremena i troši većina novca. Najčešće se odabiru zemlje s malim PDV-om, malim porezom na potrošnju i prihvatljivim životnim troškovima. (Mai, 2021)

S obzirom na prirodu posla digitalnih nomada dodaju se još dva dodatna elementa koji se tiču digitalne sigurnosti:

6. Digitalna sigurnost – pohranjivanje digitalnih dokumenata, računa poslovnih klijenata, različite poslovne infrastrukture i sličnog u zemlje sa jakim zakonima o privatnosti i zaštiti osobnih podataka.
7. Digitalna imovina – ovaj element (zastava) odnosi se na pohranjivanje digitalnih valuta u jurisdikcije gdje su takvi oblici imovine široko prihvaćeni i zaštićeni na visokoj razini. (Mai, 2021)

Iako sve može izgledati vrlo komplicirano, Mai navodi primjer kako pojedinci izbjegavaju plaćanje poreza: „Kathrine je njemačka državljanica i ima prebivalište u Maleziji. Ona više ne živi u Njemačkoj, a većinu vremena provodi na Tajlandu sa turističkim vizama. Ona ima svoj bankovni račun na otoku Man i zarađuje od svog posla u Hong Kongu. Kathrine ne mora plaćati porez u Njemačkoj jer unatoč putovnici, smatra se nerezidentom. Ne mora plaćati porez ni u Maleziji jer zapravo tamo ne živi, a posao joj je smješten negdje drugdje. Tajland je neće

oporezivati jer joj prihodi dolaze iz inozemstva. Dakle, Kathrine nigdje u svijetu ne mora plaćati porez na dohodak.“ (Mai, 2021)

Iz navedenog primjera vidljivo je kako digitalni nomadi mogu u potpunosti izbjeći plaćanje poreza. Etičnost takvog poslovanja i djelovanja vrlo je upitna, no to nije tema ovog rada. Zaključuje se da će digitalni nomadi koristiti rupe u zakonu sve dok se zakonodavstva različitih država bolje ne povežu i usklade.

Nakon prikaza teorije zastava i navođenja osnovnih poreznih sustava različitih zemalja, u idućem potpoglavlju prikazuje se zakonodavni okviri nekih europskih i svjetskih zemalja koji se odnose na digitalne nomade.

2.4.2. Zakonski okviri za digitalne nomade u svijetu i Europi

U ovom potpoglavlju prikazuju se uvjeti boravka digitalnih nomada u nekim europskim i svjetskim zemljama. U navedenim primjerima bit će naglašeni uvjeti o prihodima i razdoblju u kojem se smije boraviti u određenoj zemlji na temelju vize.

Osim schengenske vize, neke zemlje EU imaju i vlastite programe s dodatnim pogodnostima i bez vremenskog ograničenja od 90 dana. Najpoznatiji digitalni nomadski program u EU ima **Estonija**, koja je već visoko digitalno razvijena, s jedinstvenim programom e-boravka, digitalnim identitetom i statusom koji izdaje država te omogućava pristup estonskom transparentnom digitalnom poslovnom okruženju: „U lipnju 2020. u Estoniji je uvedena i jednogodišnja digitalna nomadska i slobodna viza, koja omogućuje strancima život u zemlji dok vode tvrtku koja ne ovisi o lokaciji ili rade na daljinu za tvrtku sa sjedištem izvan Estonije. Oni koji zatraže tu vizu moraju dokazati zaradu od najmanje približno 4.000 \$ mjesečno u razdoblju od šest mjeseci prije podnošenja zahtjeva.“ (Lider, 2021)

Slika 3. Viza za digitalne nomade u Estoniji

Izvor: citiesabc, <https://www.citiesabc.com/estonia-launched-first-digital-nomad-visa-eu/> (15.7.2021.)

Brojne europske zemlje razlikuju se po svojim uvjetima za dobivanje ovakvih viza: „**Češka** ima dugoročne vize u svrhu poslovanja i digitalnim nomadima omogućava da ostanu do jedne godine, pod uvjetom da mogu dokazati da imaju sredstva za smještaj i još približno 5.000 \$, a moraju plaćati i oko 80 \$ mjesečno lokalnih poreza. **Portugal** nudi vizu za privremeni boravak i boravišnu dozvolu za neovisne radnike i poduzetnike na godinu dana, a digitalni nomadi mogu produžiti ovu vizu do pet godina, nakon čega se mogu prijaviti za stalni boravak. Potrebni su i dokazi o prihodu od približno 730 \$ mjesečno ili druga financijska sredstva, kao i privatno putničko te zdravstveno osiguranje. Posebno je zanimljivo da se u Portugalu vrši provjera kriminalne prošlosti podnositelja zahtjeva. **Španjolska** viza za samozapošljavanje omogućuje posjetiteljima boravak do jedne godine, pod uvjetom da mogu dokazati da imaju dovoljno sredstava za zasnivanje i održavanje radnog odnosa na neodređeno vrijeme te pokazati liječničku potvrdu o dobrom zdravstvenom stanju i dokaz o privatnom španjolskom zdravstvenom osiguranju. **Njemačka** slobodna viza od podnositelja zahtjeva traži da imaju liberalan posao, a ne komercijalnu profesiju, adresu u Njemačkoj i dokaz o zdravstvenom osiguranju i financijskoj samoodrživosti. Kada mu se odobri viza, digitalni nomad treba plaćati i porez njemačkoj vladi te dokazati da njihov posao koristi i lokalnom gospodarstvu. **Island** nudi dugoročnu vizu za radnike koji zarađuju više od 85.000 \$ godišnje, a **Norveška** zahtijeva

dokaz o zaradi od oko 45.000 \$ godišnje prije oporezivanja, pri čemu bi, kao i u Njemačkoj, digitalni nomad trebao imati i poslove u toj zemlji.“ (Lider, 2021)

Zanimljivo je vidjeti kako neke europske zemlje kao jedini uvjet postavljaju određene iznose zarade za koje podnositelj zahtjeva mora imati dokaze. To izgleda kao segmentacija potencijalnih digitalnih nomada po platežnoj moći. Druge pak zemlje inzistiraju na privatnom zdravstvenom osiguranju podnositelja zahtjeva. Takvim uvjetima očito osiguravaju da eventualne troškove zdravstvene skrbi digitalnih nomada ne bi plaćali njihovi porezni obveznici. Iz uvjeta koje je postavila Njemačka posebno zanimljiv je onaj o doprinosu lokalnom gospodarstvu. Iz tog uvjeta očituje se cjelokupna politika razvoja njemačkog gospodarstva. Nakon prikaza uvjeta nekih europskih zemalja potrebno je prikazati i uvjete nekih vrlo svjetski popularnih destinacija među digitalnim nomadima.

Barbados nudi radno-odmorišnu vizu u trajanju od 12 mjeseci koja omogućuje rad s tog otoka, a cijena je 2.000 \$ za pojedince i 3.000 \$ za obitelji. Također, potreban je minimalni godišnji prihod od 50.000 \$. **Bermudi** nude sličan program viza, ali cijena je 263 \$ i nema limita za minimalni dohodak. Potrebna je i covid putovnica i dokaz o putnom osiguranju. Na **Kajmanskim otocima** digitalni nomadi mogu ostati do dvije godine, ali pojedinci moraju dostaviti dokaz o godišnjoj plaći od najmanje 100.000 \$, a viza se plaća 1.500 \$ za dvije osobe i 500 \$ po uzdržavanoj osobi. **Jamajka, Dominikanska Republika, Panama i Kostarika** preferiraju samozaposlene ili poduzetnike, a ne i zaposlenike drugih tvrtki, pri čemu traže malu naknadu za prijavu i za vizu. Podnositelji zahtjeva moraju dokazati mjesečni prihod od 1.000 \$. U **Meksiku** postoji privremena boravišna viza koja omogućuje boravak preko 180 dana i manje od četiri godine. Uvjeti su prosječno mjesečno stanje na bankovnom računu od približno 20.000 \$ ili o približno 1.200 \$ mjesečnog prihoda te posjedovanje tvrtke sa sjedištem izvan Meksika. U **Dubajju** viza za rad i putovanja na daljinu omogućava putnicima pristup svim potrebnim uslugama, uključujući telekomunikacijske, komunalne usluge i školu, uz naknadu od 287 \$. Uvjeti su jednogodišnji ugovor o radu s najmanje 5.000 \$ mjesečne plaće ili dokaz o vlasništvu nad tvrtkom i zdravstveno osiguranje koje vrijedi u UAE. (Lider, 2021)

U navedenim svjetskim primjerima zanimljive su razlike u visini postavljenih minimuma prihoda u proteklim razdobljima za podnositelje zahtjeva. Te razlike govore i o životnom standardu i troškovima života u različitim destinacijama. Neki spominjani uvjeti vezani uz covid pandemiju (iz ožujka 2021.) do sada su sigurno ažurirani i više su bazirani na covid putovnice koje se mogu dobiti negativnim testom, cijepljenjem ili dokazom da je pojedinac prebolio tu bolest u proteklih 6 mjeseci.

Slika 4. Covid putovnica

Izvor: UN, <https://news.un.org/en/story/2021/04/1089082> (15.7.2021.)

Nakon osvrta na zakonske uvjete za digitalne nomade u nekim europskim i svjetskim zemljama, u idućem potpoglavlju daje se osvrt na zakone u Republici Hrvatskoj koji se odnose na digitalne nomade.

2.4.3. Zakonski okviri za digitalne nomade u Republici Hrvatskoj

Iako je već navedena definicija digitalnog nomada ranije u radu prema Zakonu o strancima koji je izglasan 20. studenoga 2020., a na snazi je od 1. siječnja 2021., definicija glasi: „Digitalni nomad je državljanin treće zemlje koji je zaposlen ili obavlja poslove putem komunikacijske tehnologije za tvrtku ili vlastitu tvrtku koja nije registrirana u Republici Hrvatskoj i ne obavlja poslove ili pruža usluge poslodavcima na području Republike Hrvatske.“ (Zakon o strancima, Pojmovnik, članak 3, NN 133/20) Prema istom zakonu reguliraju se vize za digitalne nomade te su ukinute godišnje kvote za zapošljavanje stranaca.

Ovim zakonom Republika Hrvatska želi privući digitalne nomade i želi se predstaviti kao idealna destinacija za njih o čemu govori i izjava ministrice turizma i sporta Nikoline Brnjac: „Hrvatska je jedna od prvih članica Europske unije koja je regulirala jednogodišnji privremeni boravak za digitalne nomade, a rezultat je to suradnje Ministarstva unutarnjih poslova, Ministarstva vanjskih i europskih poslova, Ministarstva zdravstva, Ministarstva financija te Ministarstva turizma i sporta. Hrvatski turizam prepoznaje ovu priliku u kontekstu razvoja cjelogodišnjeg turizma. Kvalitetnom ponudom i jednostavnijim procedurama nastojimo privući što veći broj digitalnih nomada i na taj način promovirati našu destinaciju. Poslovanje digitalnih

nomada izvrsna je prilika za hrvatsko gospodarstvo, a raduje nas činjenica da digitalni nomadi pokazuju sve veći interes za brojne hrvatske gradove. Vjerujem da će Hrvatska digitalne nomade oduševiti svojim prirodnim i kulturnim ljepotama kao i autentičnom ponudom. Svim sadašnjim i budućim digitalnim nomadima želim toplu dobrodošlicu u jednu od najpoželjnijih europskih destinacija – jedinstvenu Hrvatsku.“ (Lider, 2021)

O pozitivnom odjeku ovog zakona govori članak u svjetski poznatom poslovnom časopisu Forbesu: „Od ulica King’s Landinga, zvanog Dubrovnik, preko jezera i slapova Plitvica, do preko 1000 zapanjujućih otoka, Hrvatska je prekrasna zemlja za odvajanje vremena i istraživanje. Za to nema boljeg načina nego da se provede cijela godina tamo. To je moguće za digitalne nomade jer se ova zemlja pridružuje rastućem popisu mjesta koje radnici na daljinu mogu nazivati svojim privremenim domom.“ (Morrison, 2021) Također, i svjetski priznati brend turističkih vodiča Lonely planet prenio je vijest o ovom zakonu: „S obzirom na to da razne zemlje sada žele privući digitalne nomade, i Hrvatska je proširila svoje kratkoročne boravišne dozvole u kojima uključuje i putnike izvan Europske unije.“ (Smith, 2021)

Postupak dobivanja vize za digitalne nomade u Republici Hrvatskoj prikazuje se u idućih nekoliko paragrafa u pojednostavljenom obliku.

Zahtjev se podnosi nadležnom tijelu ovisno o tome je li državljaninu treće zemlje potrebna viza za ulazak u Republiku Hrvatsku ili nije. Ukoliko je potrebna viza za ulazak u RH, zahtjev se podnosi u diplomatskoj misiji/konzularnom uredu RH u inozemstvu. Ukoliko nije potrebna viza za ulazak u RH zahtjev se podnosi ili u diplomatskoj misiji/konzularnom uredu RH ili u nadležnoj policijskoj upravi odnosno policijskoj postaji prema mjestu boravišta. (Rihelj, 2021)

Za predaju zahtjeva potrebna je sljedeća dokumentacija:

„1. ispuniti Obrazac 1a te uz zahtjev priložiti:

2. presliku valjane putne isprave (rok važenja putne isprave mora biti tri mjeseca duži od razdoblja valjanosti namjeravanog boravka)

3. dokaz o zdravstvenom osiguranju (putno ili privatno zdravstveno osiguranje mora pokrivati područje Republike Hrvatske),

4. dokaz o svrsi (ugovor o radu ili drugi dokument kojim se dokazuje da se radi o obavljanju poslova putem komunikacijske tehnologije za stranog poslodavca ili vlastitu tvrtku koja nije registrirana u RH), odnosno izjava poslodavca ili državljanina treće zemlje (kao dokaz da se radi o obavljanju poslova poslove putem komunikacijske tehnologije) te ugovor o radu ili

obavljanju posla za stranog poslodavca ili preslika registracije vlastite tvrtke i dokaz da putem vlastite tvrtke obavlja navedene poslove

5. dokaz o sredstvima za uzdržavanje za vrijeme boravka u Republici Hrvatskoj.

Kao dokaz priznaje se izvod bankovnog računa ili dokaz o redovnom priljevu sredstava. Sukladno Uredbi o načinu izračuna i visini sredstava za uzdržavanje državljanina treće zemlje u Republici Hrvatskoj („Narodne novine“, br. 14/21) koja je stupila na snagu 13. veljače 2021., državljanin treće zemlje koji regulira privremeni boravak u svrhu boravka digitalnih nomada mora raspolagati sredstvima u visini od najmanje 2,5 prosječne mjesečne neto isplaćene plaće za prethodnu godinu na temelju službeno objavljenih podataka Državnog zavoda za statistiku, a za svakog daljnjeg člana obitelji ili životnog ili neformalnog životnog partnera iznos se uvećava za dodatnih 10 % prosječne mjesečne neto isplaćene plaće. U ovom trenutku iznos potrebnih sredstva na mjesečnoj osnovi je minimalno 16.142,5 kn, odnosno ako je namjeravani period boravka u Republici Hrvatskoj 12 mjeseci, potrebno je dokazati da raspoložete sredstvima u iznosu minimalno od 193.710,00 kn.

6. dokaz da nije pravomoćno osuđen za kaznena djela iz matične države ili države u kojoj je boravio duže od godine dana neposredno prije dolaska u Republiku Hrvatske.

7. navesti adresu u Republici Hrvatskoj

Prilikom podnošenja zahtjeva zahtijevat će se na obrascu navesti adresu boravka ili namjeravanog boravka u Republici Hrvatskoj. Ovo je važno iz razloga određivanja mjesno nadležne PU/PP koja će rješavati zahtjev. Ako se radi o podnošenju prvog zahtjeva i osoba nema adresu u Republici Hrvatskoj, moguće je kao adresu namjeravanog boravka navesti privremenu adresu (hostela/hotela ako je rezerviran/potvrđena rezervacija smještaj).“ (Rihelj, 2021 prema Ministarstvo unutarnjih poslova RH)

Trošak zahtjeva ne naplaćuje se u istom trenutku za one kojima je potrebna viza za ulazak u RH i za one kojima nije. Ukoliko je zahtjev podnesen u diplomatskim misijama ili konzularnim uredima odmah se naplaćuje 420 kuna za odobrenje privremenog boravka te 460 kuna za vizu ili 310 kuna za obrazac biometrijske dozvole boravka. Ako je zahtjev podnesen u policijskim upravama ili policijskim postajama nakon odobrenog boravka naplaćuje se 350 kuna za odobrenje privremenog boravka, 70 kuna upravne pristojbe za izdavanje biometrijske dozvole boravka i 240 kuna za obrazac biometrijske dozvole boravka. (Rihelj, 2021 prema Ministarstvo unutarnjih poslova RH)

Nakon prikaza Zakona o strancima zaključuje se da je to pozitivan pomak u zakonodavstvu Republike Hrvatske ka privlačenju digitalnih nomada. Što se tiče procedure podnošenja zahtjeva relativno je jednostavna. Ipak, potrebno je raditi na tome da se te prijave omoguće i digitalnim putem uz pomoć uređaja koji učitavaju i podržavaju biometrijske podatke.

3. RAZVOJ DESTINACIJA ZA DIGITALNE NOMADE

U ovom poglavlju prikazuje se što je potrebno za razvoj destinacija za digitalne nomade, koje su današnje najpopularnije destinacije kod ove populacije, kako Republika Hrvatska kotira na tom tržištu te koje su mogućnosti i ograničenja za razvoj takvih destinacija.

3.1. Potrebna infrastruktura za razvoj destinacija za digitalne nomade

Prema ATTINOM istraživanju najvažniji elementi kod odabira destinacija digitalnih nomada su sljedeći: na prvom mjestu nalazi se pouzdana internetska veza, na drugom mjestu nalaze se vremenske prilike (osobito za one u dobi od 25 do 34 godine), a nakon toga slijede niski troškovi života.

Zatim, traga se za destinacijama u kojima nisu potrebne vize ili se lako dobivaju i produžuju. Taj uvjet posebno su naglasili oni u dobi od 55 do 64 godine. Osim navedenih, digitalni nomadi ističu važnost kulturnih i prirodnih atrakcija u destinaciji, sigurnost destinacije i dobar javni prijevoz. (ATTA, 2021:21)

S obzirom na prirodu i način obavljanja poslova, razumljiva je potreba za pouzdanom internetskom vezom. Također, univerzalna želja svih putnika jesu dobri vremenski uvjeti u destinaciji za vrijeme njihovog boravka. Zbog toga digitalni nomadi traže destinacije u kojima se povoljni klimatski uvjeti održavaju u većem dijelu godine. Nadalje, svi žele dobiti maksimalnu vrijednost za svoj novac, pa i digitalni nomadi traže destinacije s niskim životnim troškovima. Razumljiva je i želja za kulturnim i prirodnim atrakcijama s obzirom na primarne motive ovakvog stila života ranije spomenute u radu.

Od kriterija koji nisu obuhvaćeni ATTINIM istraživanjem Tomasovic (2021) ističe infrastrukturu i sadržaje. U tu kategoriju uključene su teretane, parkovi, plaže, dostupnost smještaja. Istaknuta kategorija je i tempo života u određenim destinacijama. Od uspavanih i opuštenih do užurbanih i kaotičnih, tempo života u destinacijama uvelike može utjecati na rad i kvalitetu života digitalnih nomada. Važan kriterij su i aktivnosti koje se mogu raditi u nekoj destinaciji. Ovisno o preferencijama pojedinca, digitalni nomad može tražiti svakodnevno

opuštanje na plaži, posjet različitim muzejima ili velike trgovačke centre. U taj kriterij ulazi i dostupnost letova kojim se može relativno jednostavno doći do destinacija u regiji u kojoj je nomad smješten. Na koncu, ističu se i kriteriji lokalne kulture, jezičnih barijera i dostupnosti izbora različitih tipova hrane u destinaciji. (Tomasovic, 2021)

Nakon pretrage različitih istraživanja i članaka u kojima se govori o glavnim kriterijima prema kojima digitalni nomadi biraju svoje destinacije zaključuje se kako je internetska veza apsolutno kriterij broj jedan u odabiru destinacije. Uz njega, ističu se i troškovi života te vremenski uvjeti.

Objašnjenja o različitim internetskim vezama nalaze se na Microsoftovim stranicama: „Vrsta internetske veze koja se koristi najvažniji je čimbenik u određivanju brzine veze. Tri najčešća načina povezivanja s internetom jesu povezivanje biranjem, DSL i kabelska veza. Kabelska je veza obično najbrža, no i DSL i kabelska brže su od povezivanja biranjem. Mnogi davatelji usluge pristupa internetu nude i uslugu povezivanja posredstvom optičkih vlakana koja za povezivanje s internetom koristi svjetlost putem optičke mreže. Prednost optike je u tome što može ponuditi veće brzine od uobičajenog povezivanja putem bakrenih žica kakve se koriste kod DSL-a i kableske veze. Neki davatelji usluge pristupa internetu nude više mogućnosti, ovisno o tome u kojem se području nalazi destinacija. U gušće naseljenim područjima veća je vjerojatnost dostupnosti optike.“ (Microsoft, 2021)

Za razvoj infrastrukture, ključnog čimbenika u destinacijama koje se žele pozicionirati kao privlačne za digitalne nomade, potrebna su ulaganja u infrastrukturu (npr. proširenje mreže optičkih kabela) koja će omogućiti različitim teleoperaterima pružanje brze i stabilne internetske veze. Također, potrebno je jasno i transparentno komunicirati kolika je maksimalna brzina internetske veze u destinaciji. Ta brzina najčešće se izražava u megabitima po sekundi (Mbit/s). Kod ovog kriterija za odabir destinacije dobro je što je jasno mjerljiv i te brojke uvelike olakšavaju izbor digitalnim nomadima.

Još jedan kriterij koji se nameće kao iznimno bitan su troškovi života u destinaciji. Osim podataka dostupnih putem različitih agencija koje su specijalizirane za traženje dugoročnih smještaja u destinaciji, postoje i brojne web stranice i grupe u društvenim medijima pomoću kojih digitalni nomadi mogu saznati realne troškove života u nekoj destinaciji. Ovaj ključni kriterij također je egzaktno mjerljiv kao i brzina internetske veze.

Potrebno je istaknuti i kriterij vremenskih uvjeta koji gotovo svi digitalni nomadi ističu kao jedan od najvažnijih pri odabiru destinacije. Specifično je to što nije egzaktno mjerljiv, tj. ne

odgovaraju svim digitalnim nomadima isti vremenski uvjeti. Neki od njih preferiraju tropske uvjete, dok drugi traže destinacije s puno nižim temperaturama i nižom razinom vlažnosti zraka.

U sljedećim potpoglavljima prikazuju se najpopularnije svjetske destinacije za digitalne nomade, kao i Republika Hrvatska u tom kontekstu. U prikazu destinacija naglasak će biti na kriterijima koji su navedeni u ovom potpoglavljju.

3.2. Najpoznatije svjetske destinacije za digitalne nomade

U javnom prostoru često se ističe kako su destinacije privlačne digitalnim nomadima samo one koje imaju tropske klimatske uvjete, svjetski poznate pješčane plaže i slično. U ovom potpoglavljju donosi se presjek dvaju različitih istraživanja provedenih u ožujku i travnju 2021. godine. Prvo istraživanje provela je *Adventure travel trade association* te je rangirala destinacije prema privlačnosti ovisno u duljini boravka u istima. Drugo istraživanje provedeno je na portalu *insuremytrip* koji je jedan od najpopularnijih posrednika koji raspoložu informacijama što je sve potrebno za putovanje i boravak u gotovo svim svjetskim destinacijama. Taj portal osobito je popularan među digitalnim nomadima.

Najbolje destinacije za duge boravke (duže od tri mjeseca) su Indonezija, Meksiko, Tajland, Španjolska, Kolumbija i Portugal. Najbolje destinacije za boravke srednje duljine (od jednog do tri mjeseca) su Portugal, Indonezija, Gruzija, Meksiko i Tajland. Najbolje destinacije za kratke boravke (manje od jednog mjeseca) su Francuska, Brazil, Island, Indonezija, Kostarika i Novi Zeland. (ATTA, 2021:22-24)

Zanimljivo je da se Indonezija nalazi u sve tri kategorije iz čega se zaključuje da je Indonezija (osobito Bali) vrlo popularna destinacija među digitalnim nomadima. Zbog toga u idućim paragrafima opisuje se Bali kao destinacija, osobito dva najpopularnija mjesta među digitalnim nomadima, Ubud i Canggu.

3.2.1. Bali

Ubud je vrlo poznato turističko odredište na Baliju koje se ističe intenzivnim umjetničkim i kulturnim vibracijama unutar svakodnevnog života lokalne zajednice. Većina turista ističe kako se tamo osjeća iznimno ugodno zbog ljepote krajolika i atmosfere tipičnog sela na Baliju. Posebno naglašavaju ljepotu rižinih polja koja se mogu vidjeti diljem Ubuda. Od turističkih atrakcija najpoznatije su Šuma majmuna, rafting ture, Ubud dvorac, Ubud tržnica, muzeji i galerije. Područje Ubuda privlačilo je brojne turiste iz zapadnog svijeta još od tridesetih godina

dvadesetoga stoljeća pa je potrebno istaknuti kako su njemački slikar Walter Spies i nizozemski slikar Rudolf Bonnet živjeli u tom mjestu jedan dio svojih života. (Wiranatha et al, 2020:7)

Slika 5. Polja riže u Ubudu

Izvor: Drifter planet, <https://drifterplanet.com/ubud-rice-fields-bali/> (22.7.2021.)

Osim turističkim atrakcijama, ovo mjesto ističe se i Hubudom, mjestom u Ubudu gdje se okupljaju digitalni nomadi koje pruža prostore za rad poput ureda za digitalne nomade. Hubud posjeduje brzu internetsku vezu, a radno okruženje je dizajnirano za individualni rad ili rad u grupi. Pruža poglede na krajolike rižinog polja, kao i potpuno klimatizirane sobe za sastanke s LCD projektorom i bijelom pločom za projekcije. Digitalni nomadi mogu postati članovi Hubuda i na taj način ostvariti brojne pogodnosti. Neke od pogodnosti su pristup online zajednici Hubuda, ormarić za pohranu osobnih stvari, pristup Skype sobi i kantini. Osim radnih prostora, postoje i smještajni objekti Hubuda u kojima digitalni nomadi često žive. Također, u tim prostorima često su organizirani događaji za stjecanje novih znanja, usmjerenja karijera i stjecanje iskustava. Osim poslovnih povezivanja, digitalni nomadi tamo često stječu i nova prijateljstva, kako s drugim nomadima, tako i s lokalnim stanovništvom. (Wiranatha et al, 2020:7-8)

Nakon Ubuda, ističe se i drugo jako popularno mjesto na Baliu, Canggu. To je obalno područje na južnom dijelu Balijsa okruženo rižinim poljima. Svoj razvoj temelje na Canggu i Echo plažama koje su jako popularne među surferima diljem svijeta. Od nekih okolnih mjesta

izdvajaju se nižim cijenama i zbog toga se rapidno razvijaju. Zbog nižih troškova života sve veći broj digitalnih nomada odabire baš Canggu kao svoju destinaciju. Još uvijek se ističu tradicionalnom seoskom atmosferom unatoč sve veće broju stranaca koji tamo obitava. (Wiranatha et al, 2020:8)

Kao i Ubud, Canggu također ima jako popularan coworking prostor. To je Dojo Bali koji se nalazi u blizini plaže Echo. Način na koji se u njemu radi i popularnost koju je stekao među digitalnim nomadima uvelike su pomogli turističkom razvoju mjesta Canggu. U tom prostoru stvorena je zajednica u koju su uključeni lokalni stanovnici i stranci koji su motivirani za učenje i ostvarivanje suradnje korištenjem ovog prostora i brze internetske veze. Dojo Bali smješten je u modernu opremljenu dvokatnicu sa šest optičkih kabela, privatnom Skype sobom i potpuno klimatiziranom sobom za sastanke. Pored zgrade postoje i bazen te tropski vrt, koji su dostupni korisnicima Dojo Balijsa. Na udaljenosti od pet minuta hoda od Dojo Balijsa nalaze se smještajni objekti tog kompleksa koji su dizajnirani kao udobne privatne kuće. Digitalni nomadi najčešće odsjedaju u tim objektima kao korisnici ovog co-working prostora. (Wiranatha et al, 2020:9)

U svojim promotivnim materijalima Dojo Bali vrlo sažeto i kvalitetno komunicira što je sve dostupno u njihovom kompleksu. Primjer takvog materijala vidljiv je na slici ispod.

Slika 6. Promotivni materijali Dojo Balijsa

Izvor: Wiranatha et al, 2020:10

Iz ovih promotivnih materijala vidljivo je kako se Dojo Bali jasno pozicionirao kao savršena opcija za digitalne nomade. U svojoj ponudi obuhvatili su gotovo sve što je potrebno digitalnim nomadima. Nude organizaciju transfera od aerodroma, smještaj, mjesto za rad, različite aktivnosti, iznimno brzu internetsku vezu i mogućnost ostvarivanja kontakata s postojećom zajednicom.

Nakon prikaza Balijsa kao jedne od najpopularnijih destinacija na svijetu za digitalne nomade kao iduća nameće se Portugal koji se u ATTINOM istraživanju našao među najpoželjnijim destinacijama za boravak duži od tri mjeseca i za boravak od jednog do tri mjeseca.

3.2.2. Portugal

Velika raznolikost krajolika, pješčane plaže, spektakularne planine i živopisni gradovi samo su neki od elemenata koji privlače sve više digitalnih nomada u Portugal. Također, Portugal je dosta sigurna zemlja, a Portugalci su prijateljski nastrojen narod. U većem dijelu zemlje nudi se brza i pouzdana internetska veza, zanimljiva i ukusna hrana, raznolika kultura i relativno jeftina najamnina. (GoVisaFree, 2021)

Što se tiče samog smještaja digitalni nomadi u Portugalu najčešće koriste Airbnb i DigitalNomads.pt. Ovisno o platežnoj moći i preferencijama pojedinca na tim stranicama dostupni su brojni tipovi smještaja, od vila i luksuznih hotela do gradskih apartmana kojih ima mnoštvo. Česti savjeti digitalnih nomada su da se s tamošnjim iznajmljivačima privatnog smještaja može cjenkati i spuštati cijena. Diljem Portugala razvijene su već mnoge zajednice co-working prostora, a neke od njih su: Porto i/o, Liberdade229 (Lisabon), Largo (Peniche), Ocupa Cowork i Factory Braga. U svim tim zajednicama i co-working prostorima na redovnoj bazi organiziraju se događaji koji služe za stvaranje odnosa među digitalnim nomadima iz svih dijelova svijeta. Ono po čemu se Portugal posebno ističe je jako razvijeno digitalno bankarstvo koje uvelike olakšava transakcije bez velikih provizija za strane državljane, a neke od najvažnijih digitalnih banaka su bunq, N26 i Revolut. (GoVisaFree, 2021)

Posjetitelji često kao jako dobru stranu Portugala ističu dobru prometnu povezanost avionima, vlakovima, autobusima i taxijima. Što se tiče kupovine namirnica ističe se široki spektar dostupnih namirnica, kako na lokalnim tržnicama, tako i u supermarketima diljem zemlje. Zanimljiv podatak je da prosječna večera za dvoje u talijanskom restoranu s predjelom, glavnim jelom, desertom i vinom košta 41€. Veliki gradovi kao što su Lisabon i Porto nude raznolik noćni život, a brojne su i mogućnosti provođenja slobodnog vremena uz različite sportske i

rekreativne aktivnosti kao što su planinarenje, tenis, kayaking, kampiranje itd. Niski troškovi života u Portugalu najviše privlače digitalne nomade da rade na daljinu iz ove zemlje. Portugal nudi najniže troškove života u cijeloj zapadnoj Europi. Od smještaja do namirnica, par može udobno živjeti u unutrašnjosti Portugala ili u malim gradovima za oko 1.700 \$ mjesečno. (GoVisaFree, 2021)

Slika 7. Specifični krajolik u Portugalu

Izvor: Global Grasshopper, <https://globalgrasshopper.com/destinations/europe/10-beautiful-places-visit-portugal/> (22.7.2021.)

Nakon prikaza jedne azijske i jedne europske popularne destinacije među digitalnim nomadima potrebno je prikazati i vrlo popularni Meksiko koji je svoje mjesto našao u kategoriji boravka od jednog do tri mjeseca, kao i u kategoriji boravka duljem od tri mjeseca.

3.2.3. Meksiko

Generalno, među digitalnim nomadima Meksiko je vrlo popularna destinacija. Neki od ključnih razloga za to su iznimno pristupačni troškovi života, vremenski uvjeti tijekom cijele godine i brojne avanturističke i zanimljive destinacije. U Meksiku se mogu posjetiti prirodne atrakcije kao što su cenote, duboke ponikve na poluotoku Yucatanu, guste, zelene džungle Chiapasa i kristalno čiste more Cozumela, osobito popularno među ronjocima. (Swain, 2021)

Slika 8. Gran Cenote, Tulum

Izvor: Fun life crisis, <https://funlifecrisis.com/best-cenotes-yucatan-mexico/> (29.7.2021.)

Također, postoje i kulturna središta kao što je Oaxaca te duhovna središta kao što je Tulum. Osim toga, često se ističe Puerto Vallarta kao LGBTQ – friendly destinacija. Što se tiče troškova života, oni mogu varirati ovisno o točnoj destinaciji u Meksiku u kojoj se netko nalazi, ali u svim mjestima ističe se visoka vrijednost za novac. Zanimljiv primjer je cijena jedne porcije iznimno ukusnih tacosa koja košta oko 20 pesosa, tj. oko 1 \$. (Swain, 2021)

Iako najpoznatiji po svojim plažama i sunčanom vremenu, na teritoriju Meksika prisutni su različiti vremenski uvjeti. Općenito, sušno je na zapadnoj obali i u središnjem i sjevernom gorju, umjereno je kišovito u planinskim lancima i na južnim visoravnima, dok je ponegdje vrlo kišno, poglavito u tropskim južnim područjima. Ljeto je najkišovitije godišnje doba gotovo svugdje. Temperatura se postupno povećava od sjevera prema jugu, do te mjere da jug ima čisto tropsku klimu. Nadmorska visina također igra važnu ulogu: postoje mnogi gradovi koji se nalaze na velikoj nadmorskoj visini, uključujući glavni grad, gdje je klima hladnija. (Climates to travel, 2021)

Kako se razvijao rad na daljinu, Meksiko se razvio kao uspješno središte digitalnih nomada, posebno u gradovima poput Playe del Carmen i Mexico Cityja. Mnogi veći gradovi i turistička

odredišta Meksika imaju aktivne zajednice doseljenika i digitalnih nomada pa je pronalazak novog društva po dolasku u Meksiko poprilično jednostavan za većinu digitalnih nomada. Većina velikih gradova i mjesta na plaži u Meksiku također imaju coworking prostore i kafiće sa stabilnim WiFi-jem gdje digitalni nomadi mogu obavljati svoje svakodnevne poslovne zadatke. (Swain, 2021) Jedna od velikih prednosti Meksika kao destinacije za digitalne nomade je činjenica da je relativno jednostavno dobiti turističku vizu u trajanju od 180 dana, a i postupak dobivanja vize za digitalne nomade nije kompliciran. Početni rok te vize je na godinu dana, ali postoji i opcija produženja na dvije do četiri godine boravka u Meksiku. (Velarmino, 2021)

Od svih spomenutih gradova, kao središta digitalnih nomada posebno se ističu Playa del Carmen i Mexico City. Playa del Carmen vrlo je ugodna za digitalne nomade. Dostupne su iznimno brze internetske veze, moderni co-working prostori i razvijene su zajednice digitalnih nomada. Također, grad ima razvijenu party scenu, obiluje prirodnim atrakcijama vrijednima posjeta i smješten je između turističkih oaza Cancuna i Tulum, a lako dostupni su i idilični otok Isla Mujeres i već spomenuto ronilačko sjedište Cozumel. Mexico City glavni je grad Meksika u kojem se nalaze brojne znamenitosti koje su atraktivne posjetiteljima. U njemu je prisutna užurbana gradska atmosfera, razvijen noćni život te raznolika i ukusna gastronomska ponuda. Također, prisutne su brojne zajednice digitalnih nomada. (Swain, 2021) Negativna stvar vezana za Mexico City je ta što je vrlo zagađen. 1992. godine UN ga je proglasio najzagađenijim gradom na svijetu. Grad se nalazi na 2250 metara nadmorske visine, razina kisika je 25% niža od prosjeka Meksika i goriva ne sagorijevaju u potpunosti. Još jedna negativna stvar kod Meksika kao zemlje je ta što stabilnost i brzina internetske veze značajno varira od mjesta do mjesta. Iz tog razloga digitalni nomadi moraju dobro istražiti brzinu i stabilnost interneta u određenoj destinaciji u kojoj žele živjeti te je usporediti s potrebama vlastitog posla. (Velarmino, 2021)

Nakon prikaza najpopularnijih svjetskih destinacija za digitalne nomade zaključuje se kako su svoju popularnost među nomadima izgradili na tri osnovna elementa koja su spomenuta na početku ovog poglavlja. To su brza i stabilna internetska veza, vremenski uvjeti i troškovi života. Kao dodatni elementi na kojima su ove destinacije izgradile svoju popularnost su dobra prometna povezanost i prisutnost kulturnih i prirodnih atrakcija u destinaciji.

U idućem potpoglavlju prikazuje se i analizira Republika Hrvatska kao destinacija za digitalne nomade. Naglasak će biti na tri osnovna elementa.

3.3. Republika Hrvatska kao destinacija za digitalne nomade

S obzirom na izglasavanje Zakona o strancima, vidljivo je da je Republika Hrvatska prepoznala razvoj digitalnog nomadstva kao priliku u kojoj se može pozicionirati na tržištu kao vrlo poželjna destinacija za digitalne nomade. Osim već prikazanog zakonodavnog okvira u drugom poglavlju ovog rada, u ovom potpoglavlju prikazuju se i ostali važni elementi koji su bitni za stvaranje i razvoj destinacija za digitalne nomade.

Nakon izglasavanja već spomenutog zakona odjek u svijetu bio je vrlo pozitivan o čemu svjedoče pozitivni izvještaji nekih od najpopularnijih časopisa u Velikoj Britaniji kao što su Independent i Mirror. U Independentu ističu: „Hrvatska potiče digitalne nomade iz cijelog svijeta da se presele tamo u novoj kampanji namijenjenoj radnicima na daljinu. Cilj je pozicionirati Hrvatsku kao atraktivno odredište za digitalne nomade, s primarnim ciljnim tržištima uključujući Veliku Britaniju, SAD i Kanadu. Hrvatska je jedna od prvih članica Europske unije koja je uvela posebne jednogodišnje vize za digitalne nomade.“(Coffey, 2021)

Nadalje, u Mirroru otvoreno potiču čitatelje na posjet Hrvatskoj: “Ako radite od kuće i osjećate potrebu za promjenom okruženja, možda biste trebali pogledati novu ponudu iz Hrvatske. Ta zemlja poziva Britance da dođu i ostanu do 12 mjeseci, zahvaljujući potpuno novoj vizi za radnike na daljinu. U osnovi, to je savršen izgovor ako ste oduvijek htjeli posjetiti njihove nacionalne parkove koji oduzimaju dah, živopisne gradove i prekrasne plaže. Oh, naravno, postoje i hrvatski otoci koji nikad ne razočaraju neustrašive istraživače.“ (Delahaye,2021)

Taylor (2021) opisuje Hrvatsku kao raj i kao mjesto za ispunjenje svih mediteranskih fantazija. Kao glavne elemente za život digitalnih nomada u Hrvatskoj navodi ljubaznost lokalnog stanovništva i njihovo poznavanje engleskog jezika, raznolikost kulture i ukusnu hranu, brojne povijesne atrakcije, ponudu aktivnosti na otvorenom, cijene i sigurnost destinacije. Elementi koji mogu biti prepreka boravku digitalnih nomada u Hrvatskoj su preveliki broj turista, manjak coworking prostora i fokusiranost na turizam. Još jedan jako bitan element su klimatski uvjeti. Na obali prevladava mediteranska klima, a u unutrašnjosti zemlje kontinentalna klima. Osim toga, jasno su regulirani uvjeti dobivanja viza za digitalne nomade, što je jako bitno. Najbolje destinacije u Hrvatskoj za digitalne nomade su Dubrovnik, Split, Hvar i Zagreb. (Taylor, 2021)

Bradbury (2021) navodi slične pozitivne strane Hrvatske za digitalne nomade kao i prethodna autorica, uz neke dodatke:

- „Sjajna povezivost. Gotovo svaki kafić ima WiFi vezu, a i 5G je već prisutan. Ne funkcionira sve savršeno u Hrvatskoj, ali optički kabeli su sjajni.
- engleskim jezikom koristi se više od 80% populacije, a jako dobro su zastupljeni i njemački i talijanski jezik.
- Snažna tradicija turizma i ugostiteljstva – više od 18 milijuna posjetitelja svake godine.
- Niži troškovi života nego u većini Europske Unije.
- Sjajna klima, više od 300 sunčanih dana u nekim dijelovima Dalmacije.
- Sjajna povezanost s ostatkom Europe autobusom, avionom, automobilom i trajektom. Split naprimjer, povezan je s više od 100 destinacija avionom.
- Sjajan način života koji u sebe uključuje trosatne kave uz more i ljenčarenja na plaži. Malo je mjesta u Europi koja nude takav opušteni životni stil.
- Jedna od najsigurnijih zemalja u Europi u smislu kriminala i opće sigurnosti i sjajno mjesto za odgoj djece.
- Fantastična lokalna vina i zdrava hrana.“ (Bradbury, 2021)

Kao najbolje destinacije za digitalne nomade u Hrvatskoj ističe otoke Korčulu i Hvar te gradove Split, Zagreb, Dubrovnik i Osijek. Od regija ističe Istru kao Hrvatsku Toscanu koja je idealna za digitalne nomade. Od coworking prostora u Hrvatskoj ističu se Saltwater (Split), WIP (Split), Coin – Zadar, Coworking Rovinj – Rovigno i gotovo svi coworking prostori u Zagrebu. Od kategorija digitalnih nomada koji trenutno najviše posjećuju Hrvatsku ističu se oni iz SAD-a, Ujedinjenog Kraljevstva, Australije i Njemačke. (Bradbury, 2021)

Slika 9. Coworking prostor Saltwater Split

Izvor: Saltwater, <https://saltwaternomads.com/saltwater-split/> (5.8.2021.)

Od svega navedenog, potrebno je posebno pojasniti pojam brzine interneta i dojam digitalnih nomada o istome u usporedbi s lokalnim stanovništvom: „Mnogi korisnici u gradskim

sredinama mogu uživati u brzinama od 200-500Mbit/s, ali veliki broj korisnika, onih u manjim mjestima, ruše taj prosjek. Optički kabeli još uvijek su prisutni samo u užim gradskim centrima, i teško idemo dalje od toga.“ (Profitiraj.hr, 2021)

Dakle, vidljivo je da su brzine interneta u većim gradovima Republike Hrvatske vrlo konkurentne s najuspješnijim svjetskim destinacijama digitalnog nomadstva dok je infrastruktura u ruralnim područjima još uvijek nedovoljno razvijena za takve brzine interneta.

Nakon prikaza nekih karakteristika Hrvatske kao destinacije za digitalne nomade i navođenja najpopularnijih mjesta u Hrvatskoj ističe se kako pri vrhu tih mjesta nema Zadra. Kao poseban doprinos ovom radu proveden je intervju s digitalnim nomadom čije je boravište zadnjih nekoliko mjeseci bio baš Zadar. U ovom poglavlju intervju će biti parafraziran, a u cijelosti će biti vidljiv u prilogima ovom radu. Intervju je proveden u travnju ove godine, a naglasak je bio na stilu života i potencijalnim problemima digitalnih nomada.

Digitalni nomad koji je intervjuiran muškarac je u dobi od 41 godine iz Dublina. Njegovo zanimanje je sveučilišni predavač računalnih znanosti te od tog zanimanja živi. Trenutno se priprema za novu karijeru i nema stalne prihode. Kao digitalni nomad počeo je raditi u prosincu 2017. godine. Glavni motivi za nomadstvo bili su mu želja za životom na zanimljivim mjestima uz niske troškove i obavljanje značajnih poslova koji su usmjereni na njega samog. Smatra da se ovakvim načinom rada više mora oslanjati na sebe samog, da postoji manje vanjskih motivatora te se na taj način postiže viši stupanj samoaktualizacije. Ne smatra se pripadnikom lifehacking supkulture, ali zanima ga duhovni razvoj povezan uz nju. Pročitao je dvije ključne knjige lifehacking supkulture *The 4-hour workweek* (Ferris, 2007) i *Getting things done* (Allen, 2001). Smatra da se u obje knjige prezentiraju jednostavni koncepti, ali da je praćenje tih koncepata na dnevnoj bazi veliki izazov s kojim će se boriti do kraja života. Svjestan je da zbog ovakvog načina života na neki način zanemaruje osobne veze iz života prije digitalnog nomadstva. Također, zbog toga izbjegava i ostvarivanje dubljih osobnih veza s novim ljudima koje upoznaje. Na pitanje o „burnuoutu“ radeći kao digitalni nomad odgovara da je tom stanju bio puno bliže prije radeći na različitim projektima. U budućnosti planira raditi puno manje. Do sada je kao digitalni nomad radio na Tajlandu, u Kaliforniji, u Stockholmu i u Zadru. Kao omiljenu dosadašnju destinaciju ističe Tajland zbog niskih troškova i brojnih iskustava. U vrijeme provođenja intervjua, u Hrvatskoj je proveo 9 mjeseci kao digitalni nomad. Ističe kako se njemu u Zadru kao strancu iznimno teško probiti u lokalne društvene zajednice te naglašava malobrojnost radnika na daljinu u Zadru. Mišljenja je da je Zagreb bolji po tom pitanju, ali puno više mu se sviđaju klimatski uvjeti u Zadru. Zaključuje kako je Zadar dobar odabir za nomade

koji traže mir, ali ne i za one koji traže intenzivna iskustva. Ne isključuje ni mogućnost da je Covid pandemija imala utjecaj na njegov dojam. Na kraju, ističe kako će ovakav način života biti sve više raširen kod obrazovanih ljudi koji imaju mogućnost života u jeftinijim atraktivnim zemljama istovremeno zarađujući prihode na razini bogatih zemalja. Smatra kako ovakav način života nikada neće biti privlačan onima koji imaju snažne obiteljske i kulturne veze u društvima u kojima su odrasli. Misli da će u nadolazećim godinama mnogi gradovi prepoznati poslovne prilike pružanja prostora za rad digitalnim nomadima.

Na kraju ovog potpoglavlja zaključuje se kako Republika Hrvatska ima priliku postati jedna od najpoželjnijih destinacija za digitalne nomade. Zakonodavni okvir je postavljen i usvojen što je sigurno pozitivno. Klimatski uvjeti koje ima obalni dio Hrvatske idealni su za većinu digitalnih nomada. Iako u većim gradovima već postoji jako brz Internet koji je dostatan za potrebe digitalnih nomada, potrebna su daljnja ulaganja u razvoj infrastrukture (poglavito optičkih kabela) kako bi na što većem dijelu teritorija Republike Hrvatske bio dostupan brzi internet. Trenutno, kao najveći nedostatak Hrvatske kao destinacije za digitalne nomade ističe se nedostatak coworking prostora. Otvaranje takvih prostora može se promatrati i kao zanimljiva poduzetnička prilika.

U idućem potpoglavlju prikazuju se mogućnosti i ograničenja razvoja destinacija za digitalne nomade.

3.4. Mogućnosti, preporuke i ograničenja razvoja destinacija za digitalne nomade

U ovom dijelu rada potrebno je naglasiti i ponoviti već spomenute uvjete i mogućnosti razvoja destinacija za digitalne nomade. Prije svega potrebno je istaknuti osnovni preduvjet, a to je brza i stabilna internetska veza. Nakon toga dolaze vremenski uvjeti i troškovi života. Što se tiče vremenskih uvjeta tu nije moguće odrediti idealnu klimu s obzirom da svakom pojedincu može odgovarati određeni tip klime u kojem želi boraviti. Zadnji od tri osnovna preduvjeta su troškovi života koji su jasno mjerljivi i mogu se brojčano izraziti. Destinacije ponekad imaju tendenciju uljepšavanja prikaza stvarne situacije i mogu pokušati prikazati životne troškove manjima nego što u stvarnosti jesu. No, takvo obmanjivanje dugoročno ne može donijeti dobro destinaciji s obzirom na današnju brzinu i dostupnost informacija. Negativna iskustva digitalnih nomada sa cijenama u destinaciji zasigurno bi izazvala pad interesa potencijalnih nomada koji bi htjeli neko vrijeme provesti u istoj.

Nakon ponovljenih preduvjeta za razvoj destinacije za digitalne nomade ističu se neke poduzetničke prilike koje mogu biti uklopljene kao dio ponude za digitalne nomade. Prije svega, otvaranje coworking i coliving prostora može biti profitabilna djelatnost za poduzetnike koji su dobro upoznati sa načinom života i potrebama digitalnih nomada. U Republici Hrvatskoj nedostaje takvih prostora i zasigurno otvaranje i vođenje poslovanja istih može biti prilika za poduzetnike. Kreiranje avanturističkih tura na području destinacije u kojima digitalni nomadi obitavaju može biti jako dobra poduzetnička prilika s obzirom na to da digitalni nomadi ističu kako traže intenzivna iskustva.

Neke generalne preporuke za destinacije digitalnih nomada su sljedeće:

1. Ponuditi digitalnim nomadima načine za isključivanje. Tako ugostiteljski objekti mogu imati posebne zone bez uređaja i internetske veze te u tim prostorima mogu nuditi različite društvene igre, prezentaciju povijesti lokalnog područja, kulinarske radionice i slično.
2. Omogućiti digitalnim nomadima jednostavno povezivanje s ljudima kod kuće. Jedan od najvećih izazova digitalnih nomada je održavanje veza s obitelji i prijateljima, a u tome mogu pomoći mirna mjesta za video pozive i slično.
3. Omogućiti stabilnost i financijsku fleksibilnost. S obzirom na neredovite prihode digitalnih nomada, ponuda popusta za plaćanje unaprijed i fleksibilnost u produživanju najma smještaja mogu imati jako pozitivan učinak na dojam nomada o destinaciji.

4. Omogućiti upoznavanje kako lokalnog stanovništva tako i drugih stranaca koji su trenutno u destinaciji kroz organizaciju različitih događanja.

5. Omogućiti digitalnim nomadima jednostavnu komunikaciju i suradnju sa njihovim poslovnim klijentima. To mogu omogućiti mjesta sa brzim i stabilnim internetom, 24-satnim prostorima za rad i sadržajima poput kave i međuobroka. (ATTA, 2021:27)

Nešto preciznije preporuke za upravljanje destinacijama za digitalne nomade su osiguravanje pouzdane internetske veze, jasna i česta komunikacija o vremenskim uvjetima, promoviranje života u toj destinaciji uz niske troškove, olakšavanje dobivanja vize te isticanje i promocija prirodnih i kulturnih atrakcija destinacije. Preporuke koje se odnose na vlasnike smještaja ističu važnost pouzdane internetske veze i ponudu prostora za rad unutar smještajnih objekata. Poželjne su i jeftinije cijene smještaja za dugoročni najam kao i upućivanje u blisku okolinu od strane domaćina. Važan je i motivacijski faktor na koji domaćin može utjecati kroz geste kao što je, naprimjer, ponuditi ujutro besplatnu kavu. Kod ponuda različitih turističkih tura preporučuje se povezivanje većeg broja digitalnih nomada u iste. Jako je bitna i komunikacija putem društvenih medija kao i fleksibilno radno vrijeme s obzirom na to da dobar dio digitalnih nomada ima nekonvencionalan raspored u danu. U ture je potrebno uključiti i aktivnosti koje inače koristi lokalno stanovništvo. Također, organizacija kulinarskih radionica u sklopu tura može biti korisna jer je hrana jedan od najvažnijih prioriteta digitalnih nomada. (ATTA, 2021:28-30)

Slika 10. Kulinarska radionica za digitalne nomade

Izvor: Digital nomad Hungary, <https://digitalnomadhungary.com/event/steak-workshop-for-digital-nomads/> (12.8.2021.)

Nakon preporuka potrebno je navesti i neka moguća ograničenja koja mogu značajno usporiti razvoj destinacija za digitalne nomade. Ukoliko ne postoji razvijena infrastruktura optičkih kabela koji će u destinaciji omogućiti brzu i stabilnu internetsku vezu ta destinacija zasigurno neće biti visoko na ljestvici poželjnih za digitalne nomade. Na to ograničenje može se djelovati kroz politike na nacionalnoj razini kroz ulaganja u telekomunikacijsku infrastrukturu i privlačenja investicija većeg broja teleoperatera. Ozbiljno ograničenje može biti i klima koja prevladava u destinaciji. Na ovaj čimbenik nije moguće utjecati, već je potrebno tragati za onim nomadima kojima taj tip klime najviše odgovara. Iz gore navedenih svjetskih destinacija za digitalne nomade vidljivo je da veliki broj njih odabire destinacije sa tropskom ili mediteranskom klimom. Veliko ograničenje može biti nedefiniran ili kompliciran postupak dobivanja vize u destinaciji. Na to ograničenje može se utjecati izmjenom ili donošenjem novih zakona na nacionalnoj razini koji će olakšati taj administrativni dio za digitalne nomade. Osim navedenih veliko ograničenje mogu biti i manjak sigurnosti u destinaciji te loša povezanost destinacije sa ostatkom svijeta. Na oba ograničenja može se utjecati djelovanjem državnog aparata. Na problem nesigurnosti utječe se pojačanim i efikasnim djelovanjem policije dok se na lošu prometnu povezanost utječe uvođenjem novih prometnih linija svim prijevoznim sredstvima. Iako su za uvođenje novih prometnih linija potrebna ulaganja privatnih prijevoznika, država kroz poticaje i neka porezna rasterećenja može potaknuti prijevoznike na uključivanje željenih destinacija u njihovu ponudu. Također, kroz različite poticaje i rasterećenja država može potaknuti poduzetnike na otvaranje coworking i coliving prostora jer nedostatak istih može biti veliko ograničenje za razvoj destinacija za digitalne nomade.

U idućem poglavlju iznose se metodologija, rezultati i ograničenja provedenog empirijskog istraživanja te se daju i preporuke za daljnja istraživanja.

4. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

Za potrebe izrade empirijskog dijela ovog rada provedeno je istraživanje na 120 ispitanika uz pomoć online upitnika. Prikupljanje odgovora odvijalo se od 28.8. 2021. do 9.9. 2021. Čitav kvotni uzorak distribuiran je i prikupljen uz pomoć mreže poznanstava istraživača.

4.1. Metodologija istraživanja

S ciljem prikupljanja primarnih podataka i testiranja postavljenih hipoteza, provedeno je istraživanje na ciljnoj skupini koja trenutno studira na različitim studijskim usmjerenjima u Republici Hrvatskoj. Istraživanje je provedeno pomoću strukturiranog online upitnika. Za odabir uzorka u ovom radu korištena je jedna od neprobabilističkih metoda uzorkovanja, tj. uzorak je stvoren na temelju poznavanja ciljne populacije od strane istraživača. Za ovo istraživanje odabrana je metoda kvotnog uzorkovanja u kojoj je istraživač osigurao da u istraživanju bude jednak broj osoba muškog i ženskog spola te da bude jednak broj osoba s različitim studijskim usmjerenja mlađih od 30 godina. Također, ispitanici su se osim po spolu i studijskom usmjerenju razlikovali i po radnom iskustvu u struci. Čitav upitnik je konstruiran na način da bi se statističkom analizom mogle prihvatiti ili odbaciti prethodno postavljene hipoteze koje glase:

H1: Postoji povezanost između spola ispitanika i stavova o digitalnom nomadstvu te motivacijom za digitalnim nomadstvom.

H2: Postoji povezanost između studijskog usmjerenja i stavova o digitalnom nomadstvu te motivacijom za digitalnim nomadstvom.

H3: Postoji povezanost između dosadašnjeg radnog iskustva i stavova o digitalnom nomadstvu te motivacijom za digitalnim nomadstvom.

Online upitnik stvoren je u Google Formsu. U sebi je sadržavao pitanja o spolu, studijskom usmjerenju (ekonomsko usmjerenje, FESB, FER i srodni studiji te humanističko usmjerenje) te o radnom iskustvu (bez iskustva u struci, manje od jedne godine, od jedne do tri godine i više od tri godine). Zatim je slijedilo 5 tvrdnji koje se odnose na stavove ispitanika o digitalnom nomadstvu. Tvrdnje su glasile:

1. Upoznat/a sam s pojmom digitalno nomadstvo i otprilike znam što označava.
2. Smatram da će biti sve više digitalnih nomada u budućnosti.

3. Digitalni nomadi imaju više avanturističkog duha nego ljudi koji rade uobičajene poslove "od 9:00 do 17:00".

4. Covid pandemija utjecala je na povećanje broja digitalnih nomada.

5. Digitalni nomadi mogu održavati bliske odnose s obitelji i prijateljima.

Sve tvrdnje kao opciju odgovora imale su linearna mjerila od 1 do 5 u kojem je broj 1 označavao „Uopće se ne slažem“, a broj 5 označavao je „U potpunosti se slažem“. Dakle, potpuno negativan stav označavao se brojem 1, a potpuno pozitivan stav brojem 5. Nakon toga uslijedilo je pitanje u kojem je navedeno 5 tvrdnji od kojih su ispitanici mogli izabrati jednu koja najviše odgovara njihovom stavu o digitalnom nomadstvu. Te tvrdnje bile su:

1. Uopće mi se ne sviđa takav način života i poslovanja.

2. Meni se ne sviđa takav način života i poslovanja, ali razumijem ljude koji tako žive.

3. Nisam dovoljno informiran/a da bih imao/la jasan stav.

4. Sviđa mi se takav način života i poslovanja.

5. Sviđa mi se takav način života i poslovanja i vjerujem da ću jednog dana tako živjeti.

Kao što je vidljivo i te tvrdnje bile su poredane na skali od 1 do 5 od negativnog prema pozitivnom. U obradi podataka, odabrane tvrdnje u odgovorima kodirane su brojevima od 1 do 5 kako bi sva pitanja koja se odnose na stavove o digitalnom nomadstvu bila u istim okvirima. Nakon toga u upitniku su slijedile 3 tvrdnje koje su se odnosile na motivaciju za digitalnim nomadstvom, a glasile su ovako:

1. Autonomija u radu i osjećaj slobode važni su mi kod odabira zaposlenja.

2. Želim putovati svijetom i upoznavati različite kulture istovremeno zarađujući za život.

3. Jednog dana želim pokušati živjeti kao digitalni nomad.

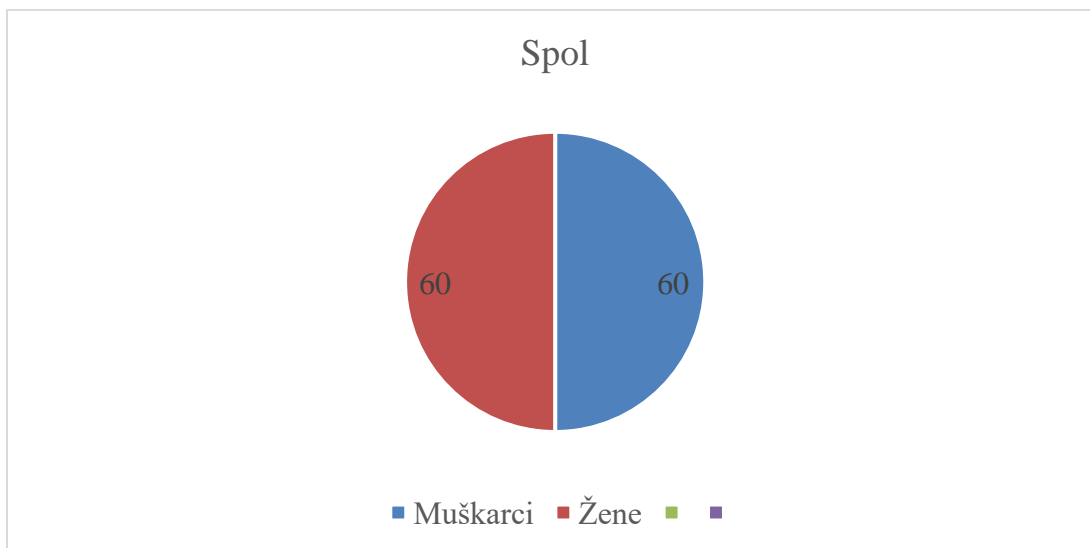
Sve tvrdnje kao opciju odgovora imale su linearna mjerila od 1 do 5 u kojem je broj 1 označavao „Uopće se ne slažem“, a broj 5 označavao je „U potpunosti se slažem“. Dakle, potpuno negativan stav označavao se brojem 1, a potpuno pozitivan stav brojem 5. U idućem dijelu bit će prikazani rezultati istraživanja. Rezultati se prikazuju upotrebom metoda grafičkih i tabličnih prikaza kojima se prezentira struktura odgovora na pitanja u upitniku, a upotrebom metoda deskriptivne statistike (aritmetičke sredine), moda i medijana kao srednjih vrijednosti te standardne devijacije, interkvartilnog raspona te minimalne i maksimalne vrijednosti kao

pokazatelja odstupanja oko srednjih vrijednosti ističu numeričke vrijednosti. Hipoteze se ispituju upotrebom T-testa, ANOVA testa i sa post hoc LSD testom. Analiza je provedena u statističkom softveru SPSS 25.

4.2. Rezultati istraživanja

U provedenom istraživanju sudjelovalo je 120 ispitanika. Sudjelovao je jednak broj muškaraca i žena, po 60.

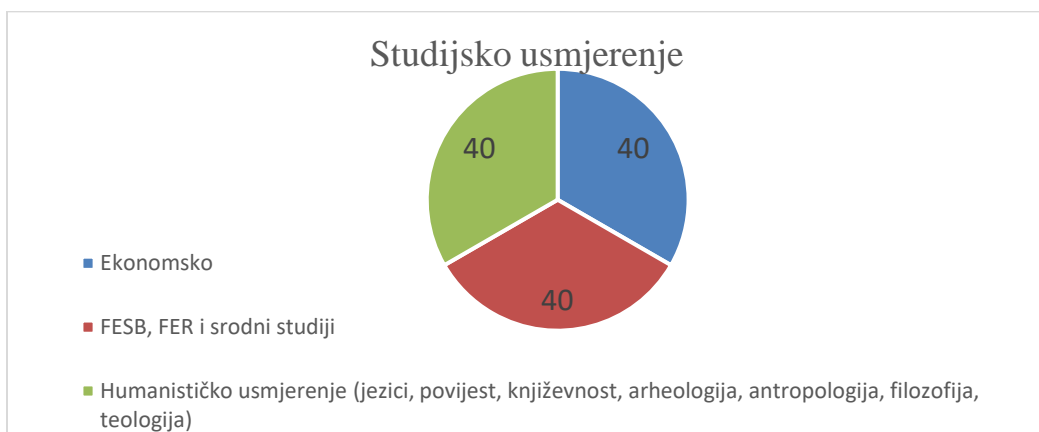
Grafikon 1. Spol ispitanika

Izvor: Izrada autora

U istraživanju sudjelovao je jednak broj sadašnjih ili bivših studenata (starosti do 29 godina) s tri različita studijska usmjerenja. Sudjelovalo je po 40 studenata sa studija ekonomskih usmjerenja, FESBA, FERA i srodnih studija te sa studija humanističkih usmjerenja (jezici, povijest, književnost, arheologija, antropologija, filozofija, teologija).

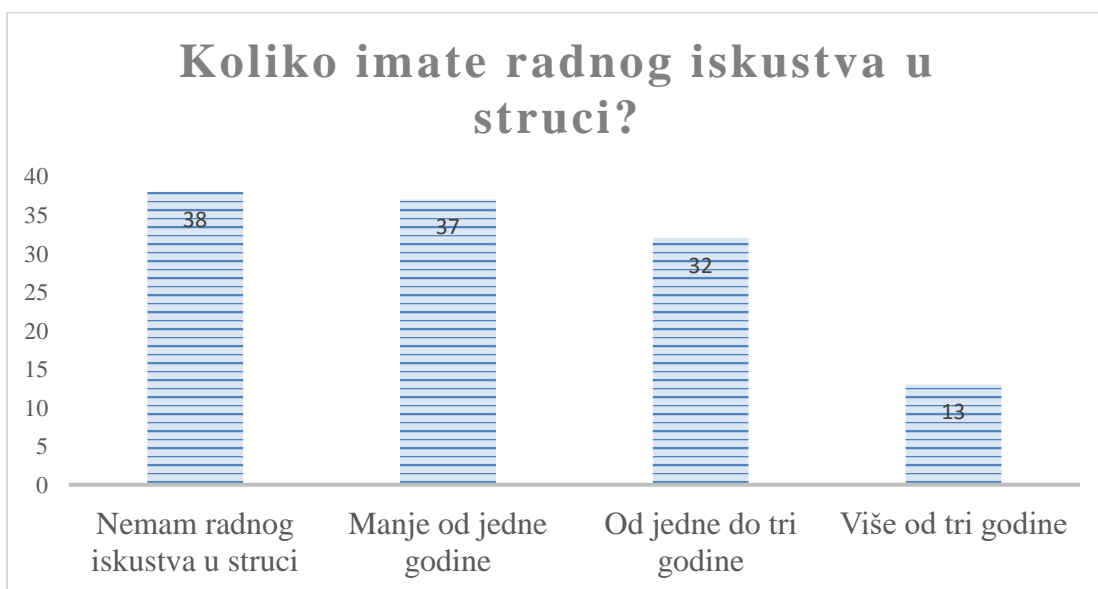
Grafikon 2. Studijsko usmjerenje ispitanika

Izvor: Izrada autora

Što se tiče radnog iskustva u struci 38 ispitanika nema radnog iskustva u struci, 37 ispitanika ima manje od jedne godine iskustva, a njih 32 ima od jedne do tri godine radnog iskustva u struci te njih 13 ima više od tri godine radnog iskustva u struci.

Grafikon 3. Radno iskustvo ispitanika

Izvor: Izrada autora

U idućoj tablici prikazani su odgovori i izračuni koji se odnose na sve ispitanike.

Tablica 1. Stavovi o digitalnom nomadstvu

	Upoznat/ a sam s pojmom digitalno nomadstv o i otprilike znam što označava.	Smatram da će biti sve više digitalnih nomada u budućnost i.	Digitalni nomadi imaju više avanturističko g duha nego ljudi koji rade uobičajene poslove "od 9:00 do 17:00".	Covid pandemij a utjecala je na povećanj e broja digitalnih nomada.	Digitalni nomadi mogu održavati bliske odnose s obitelji i prijateljim a.	Stavovi o digitalno m nomadstv u
N	120	120	120	120	120	120
Prosjek	4,03	4,38	4,00	4,44	3,76	4,12
Medijan	4,00	5,00	4,00	5,00	4,00	4,20
Mod	5,00	5,00	5,00	5,00	4,00	4,00
SD	0,99	0,80	0,93	0,72	0,99	0,54
Minimum	1,00	2,00	2,00	2,00	1,00	2,80
Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Kvartil i	2	3,00	4,00	3,00	4,00	3,80
	5	4,00	5,00	4,00	5,00	4,20
	7	5,00	5,00	5,00	5,00	4,60

Izvor: Izrada autora

Ispitanici su najvišu razinu slaganja iskazali sa tvrdnjom da je Covid pandemija utjecala na povećanje broja digitalnih nomada (prosječna razina slaganja 4,44; SD = 0,72) dok su najnižu razinu slaganja iskazali sa tvrdnjom da digitalni nomadi mogu održavati bliske odnose s obitelji i prijateljima (prosječna razina slaganja 3,76; SD = 0,99). Prosječan stav na skali 1 – 5 o digitalnom nomadstvu je 4,12 uz prosječno odstupanje od aritmetičke sredine 0,54.

U tablici ispod prikazani su rezultati pitanja u kojem su ispitanici direktno birali tvrdnju koja najviše odgovara njihovom stavu o digitalnom nomadstvu.

Tablica 2. Odabir tvrdnji o digitalnom nomadstvu

Koja od navedenih tvrdnji je najbliža Vašem stavu o digitalnom nomadstvu?	n	%
Uopće mi se ne sviđa takav način života i poslovanja.	0	0,00
Meni se ne sviđa takav način života i poslovanja, ali razumijem ljude koji tako žive.	28	23,33
Nisam dovoljno informiran/a da bih imao/la jasan stav.	27	22,50
Sviđa mi se takav način života i poslovanja.	50	41,67
Sviđa mi se takav način života i poslovanja i vjerujem da ću jednog dana tako živjeti.	15	12,50
Prosjek	3,43	
SD	0,99	

Izvor: Izrada autora

Najvećem broju ispitanika sviđa se način života i poslovanja digitalnih nomada (n=50; 41,67%). Njih 28 (23,33%) se ne sviđa takav način života i poslovanja, ali razumiju ljude koji tako žive. 27 ispitanika (22,50 %) nije dovoljno informirano da bi imalo jasan stav, a njih 15 (12,50%) se sviđa takav način života i poslovanja i vjeruju da će jednog dana tako živjeti. Ukupan prosječan odgovor na ovom pitanju na skali 1 – 5 bio je 3,43 uz standardnu devijaciju 0,99. Nakon prikaza rezultata o stavovima izračunate su i prosječne vrijednosti u kojima su spojeni odgovori sa linearnim mjerilom (5 tvrdnji) i direktni odabir tvrdnje kao stava.

Tablica 3. Prosječni rezultati svih pitanja koja se odnose na stav o digitalnom nomadstvu

Stavovi o digitalnom nomadstvu		
N		120
Prosjek		4,01
Medijan		4,00
Mod		3,83
SD		0,54
Minimum		2,67
Maksimum		5,00
Kvartili	25	3,67
	50	4,00
	75	4,50

Izvor: Izrada autora

Ukupna prosječna vrijednost stava ispitanika o digitalnom nomadstvu na skali 1 – 5 iznosi 4,01 uz standardnu devijaciju 0,54.

U idućoj tablici prikazani su rezultati istraživanja koji se odnose na motivaciju ispitanika za digitalnim nomadstvom (posljednje tri tvrdnje u upitniku).

Tablica 4. Motivacija ispitanika za digitalnim nomadstvom

		Autonomija u radu i osjećaj slobode važni su mi kod odabira zaposlenja.	Želim putovati svijetom i upoznavati različite kulture istovremeno zarađujući za život.	Jednog dana želim pokušati živjeti kao digitalni nomad.	Motivacija za digitalnim nomadstvom
N		120	120	120	120
Prosjek		4,31	3,93	3,19	3,72
Medijan		5,00	4,00	3,00	3,75
Mod		5,00	5,00	3,00	4,25
SD		0,85	1,03	1,30	0,84
Minimum		2,00	1,00	1,00	1,75
Maksimum		5,00	5,00	5,00	5,00
Kvartili	25	4,00	3,00	2,00	3,00
	50	5,00	4,00	3,00	3,75
	75	5,00	5,00	4,00	4,25

Izvor: Izrada autora

Najveći prosječan odgovor, tj. najvišu razinu slaganja ispitanici su iskazali kod tvrdnje o važnosti autonomije u radu i osjećaju slobode kod odabira zaposlenja. Na skali 1 – 5 prosječan odgovor kod te tvrdnje iznosi 4,31 uz standardnu devijaciju 0,85. Najnižu razinu slaganja ispitanici su iskazali kod tvrdnje o želji da jednog dana pokušaju živjeti kao digitalni nomad. Na skali 1 – 5 prosječan odgovor kod te tvrdnje iznosi 3,19 uz standardnu devijaciju 1,30. Nakon što su sve 3 tvrdnje stavljene u isti izračun prosječna motivacija ispitanika za digitalnim nomadstvom na skali 1 – 5 iznosi 3,72 uz standardnu devijaciju u iznosu od 0,84.

Na idućim stranicama ovog rada prikazuju se ključni izračuni teza diplomskog rada, tj. testiranje triju postavljenih hipoteza.

Hipoteze u ovom radu postavljene su na način da omoguće ostvarenje ciljeva ovog diplomskog rada koji su definirani u uvodu. Prva hipoteza glasi:

H1: Postoji povezanost između spola ispitanika i stavova o digitalnom nomadstvu te motivacijom za digitalnim nomadstvom.

Ova hipoteza ispitana je T testom. Prije samog T testa potrebno je prikazati izračun prosječnih rezultata po spolu koji se odnose na stavove i motivaciju za digitalnim nomadstvom.

Tablica 5. Stavovi i motivacija prema spolu

Group Statistics					
	Spol	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Stavovi o digitalnom nomadstvu	Ženski	60	4,15	,50	,06
	Muški	60	3,86	,53	,07
Motivacija za digitalno nomadstvo	Ženski	60	3,95	,67	,09
	Muški	60	3,60	,77	,10

Izvor: Izrada autora

Prosječna vrijednost stava o digitalnom nomadstvu je za 0,29 veća kod ispitanica u odnosu na ispitanike dok je prosječna vrijednost motivacije za digitalnim nomadstvom za 0,35 veća kod ispitanica u odnosu na ispitanike. Prisutnost zavisnosti stava o digitalnom nomadstvu i motivacije za digitalnim nomadstvom s obzirom na spol ispitana je T-testom što je vidljivo u tablici ispod.

Tablica 6. Testiranje prve hipoteze (T test)

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
				F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
		Lower	Upper							
Stavovi o digitalnom nomadstvu	Equal variances assumed	,000	,997	3,025	118	,003	,29	,09	,10	,47
Motivacija za digitalnim nomadstvom	Equal variances assumed	1,833	,178	2,649	118	,009	,35	,13	,09	,61

Izvor: Izrada autora

Empirijska razina signifikantnosti razlike u stavovima o digitalnom nomadstvu između studenata i studentica je 0,003 te se pri graničnoj razini signifikantnosti od 5% može utvrditi prisutnost statistički značajne zavisnosti stava o digitalnom nomadstvu s obzirom na spol.

Empirijska razina signifikantnosti razlike u motivaciji za digitalnim nomadstvom između studenata i studentica je 0,009 te se pri graničnoj razini signifikantnosti od 5% može utvrditi prisutnost statistički značajne zavisnosti motivacije za digitalnim nomadstvom s obzirom na spol.

Hipoteza se prihvaća kao istinita, tj. ispitanice koje su sudjelovale u ovom istraživanju imaju statistički značajno pozitivniji stav prema digitalnom nomadstvu od ispitanika. Također, ispitanice su statistički značajno motiviranije za digitalnim nomadstvom od ispitanika. Nakon prihvaćanja prve hipoteze testira se druga hipoteza koja glasi:

H2: Postoji povezanost između studijskog usmjerenja i stavova o digitalnom nomadstvu te motivacijom za digitalnim nomadstvom.

U tablici ispod vidljivi su prosječni rezultati o stavovima i motivaciji po studijskim usmjerenjima ispitanika.

Tablica 7. Prosječni stavovi i motivacija prema studijskom usmjerenju

		Descriptives							
		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
						Lower Bound	Upper Bound		
Stavovi o digitalnom nomadstvu	Ekonomsko	40	4,11	,50	,08	3,95	4,27	3,17	5,00
	FESB, FER i srodni studiji	40	3,99	,49	,08	3,83	4,15	3,00	5,00
	Humanističko usmjerenje	40	3,92	,61	,10	3,72	4,11	2,67	5,00
	Total	120	4,01	,54	,05	3,91	4,10	2,67	5,00
Motivacija za digitalnim nomadstvom	Ekonomsko	40	3,77	,75	,12	3,53	4,01	2,43	5,00
	FESB, FER i srodni studiji	40	3,87	,64	,10	3,66	4,07	2,57	5,00
	Humanističko usmjerenje	40	3,68	,83	,13	3,42	3,95	1,93	5,00
	Total	120	3,77	,74	,07	3,64	3,91	1,93	5,00

Izvor: Izrada autora

Najviša vrijednost stava o digitalnom nomadstvu utvrđena je među ispitanicima ekonomskog studijskog usmjerenja. Vrijednost njihovog stava je za 0,19 veća u odnosu na utvrđenu razinu stava o digitalnom nomadstvu kod ispitanika humanističkog usmjerenja (jezici, povijest, književnost, arheologija, antropologija, filozofija, teologija) te je za 0,12 veća u odnosu na ispitanike usmjerenja sa FESBA, FERA i srodnih studija.

Motivacija za digitalnim nomadstvom najviša je među ispitanicima sa usmjerenja FESBA, FERA i srodnih studija. Njihova vrijednost motivacije je za 0,20 viša u odnosu na razinu motivacije za digitalnim nomadstvom utvrđene među ispitanicima humanističkog usmjerenja (jezici, povijest, književnost, arheologija, antropologija, filozofija, teologija), a za 0,10 je viša u odnosu na ispitanike ekonomskog usmjerenja.

Prisutnost ovisnosti stava o digitalnom nomadstvu i motivaciji za digitalnim nomadstvom s obzirom na studijsko usmjerenje ispitana je ANOVA testom.

Tablica 8. Testiranje druge hipoteze (ANOVA test)

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Stavovi o digitalnom nomadstvu	Between Groups	,781	2	,391	1,370	,258
	Within Groups	33,352	117	,285		
	Total	34,133	119			
Motivacija za digitalno nomadstvo	Between Groups	,685	2	,342	,616	,542
	Within Groups	64,991	117	,555		
	Total	65,676	119			

Izvor: Izrada autora

Nakon provedenog testiranja ovisnosti stava o digitalnom nomadstvu s obzirom na studijsko usmjerenje nije utvrđena statistički značajna ovisnost (empirijska razina signifikantnosti 0,258) kao niti ovisnost motivacije za digitalnim nomadstvom s obzirom na studijsko usmjerenje (empirijska razina signifikantnosti 0,542).

Nakon ovakvih rezultata druga hipoteza se odbacuje. Zaključuje se da ne postoji statistički značajna povezanost između stavova i motivacije za digitalnim nomadstvom u odnosu na studijsko usmjerenje. Naposljetku, potrebno je testirati i treću hipotezu koja glasi:

H3: Postoji povezanost između dosadašnjeg radnog iskustva i stavova o digitalnom nomadstvu te motivacijom za digitalnim nomadstvom.

Prije samog testiranja potrebno je prikazati deskriptivni dio, tj. prosječne vrijednosti stavova i motivacije za digitalnim nomadstvom među ispitanicima ovisno o njihovom radnom iskustvu u struci.

Tablica 9. Prosječni stavovi i motivacija ovisno o radnom iskustvu

Descriptives									
		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
						Lower Bound	Upper Bound		
						Stavovi o digitalnom nomadstvu	Nemam radnog iskustva		
	Do godinu dana iskustva	37	4,08	,58	,10	3,88	4,27	2,83	5,00
	Od jedne do tri godine iskustva	32	4,04	,51	,09	3,85	4,22	3,00	5,00
	Više od 3 godine iskustva	13	4,28	,42	,12	4,03	4,54	3,33	5,00
	Total	120	4,01	,54	,05	3,91	4,10	2,67	5,00
Motivacija za digitalnim nomadstvom	Nemam radnog iskustva	38	3,51	,74	,12	3,26	3,75	1,93	5,00
	Do godinu dana iskustva	37	3,98	,70	,11	3,75	4,21	2,17	5,00
	Od jedne do tri godine iskustva	32	3,73	,71	,13	3,47	3,98	2,57	5,00
	Više od 3 godine iskustva	13	4,10	,74	,20	3,66	4,55	2,60	5,00
	Total	120	3,77	,74	,07	3,64	3,91	1,93	5,00

Izvor: Izrada autora

Najniža vrijednost stava o digitalnom nomadstvu utvrđena je među ispitanicima bez radnog iskustva. Vrijednost njihovog stava je za 0,26 manja u odnosu na vrijednost stava o digitalnom

nomadstvu koja je utvrđena među ispitanicima sa radnim stažom do godinu dana, za 0,22 je manja u odnosu na vrijednost stava kod ispitanika sa radnim stažom od jedne do tri godine te je za 0,46 niža u odnosu na ispitanike sa stažom duljim od 3 godine.

Najniža vrijednost motivacije za digitalnim nomadstvom utvrđena je među ispitanicima bez radnog iskustva. Njihova motivacijska vrijednost je za 0,47 niža u odnosu na prosječnu vrijednost motivacije utvrđenu među ispitanicima sa radnim iskustvom do godinu dana, za 0,22 je niža u odnosu na ispitanike sa radnim stažom od 1 do 3 godine te je za 0,59 niža u odnosu na ispitanike sa radnim stažom duljim od 3 godine.

Prisutnost zavisnosti stava o digitalnom nomadstvu i motivaciji za digitalnim nomadstvom s obzirom na radni staž ispitana je ANOVA testom.

Tablica 10. Testiranje treće hipoteze (ANOVA test)

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Stavovi o digitalnom nomadstvu	Between Groups	2,517	3	,839	3,078	,030
	Within Groups	31,616	116	,273		
	Total	34,133	119			
Motivacija za digitalnim nomadstvom	Between Groups	5,735	3	1,912	3,700	,014
	Within Groups	59,940	116	,517		
	Total	65,676	119			

Izvor 1: Izrada autora

Empirijska razina signifikantnosti ovisnosti stava o digitalnom nomadstvu s obzirom na radno iskustvo je 0,030 te se utvrđuje prisutnost statistički značajne ovisnosti.

Empirijska razina signifikantnosti ovisnosti motivacije za digitalnim nomadstvom o godinama radnog staža je 0,014 te se utvrđuje prisutnost statistički značajne ovisnosti.

Razlike među skupinama s obzirom na godine radnog staža ispitane su LSD post hoc testom.

Tablica 11. Testiranje razlika među skupinama s obzirom na staž

Multiple Comparisons								
Dependent Variable	(I) Radno iskustvo u struci	(J) Radno iskustvo u struci	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval		
						Lower Bound	Upper Bound	
						LSD		
Stavovi o digitalnom nomadstvu	bez radnog iskustva	do godinu dana	-,26*	,12	,036	-,50	-,02	
		od 1 do 3 godine	-,22	,13	,087	-,46	,03	
		više od 3 godine	-,46*	,17	,007	-,79	-,13	
	do godinu dana	bez radnog iskustva	,26*	,12	,036	,02	,50	
		od 1 do 3 godine	,04	,13	,751	-,21	,29	
		više od 3 godine	-,21	,17	,225	-,54	,13	
	od 1 do 3 godine	bez radnog iskustva	,22	,13	,087	-,03	,46	
		do godinu dana	-,04	,13	,751	-,29	,21	
		više od 3 godine	-,25	,17	,155	-,59	,09	
	više od 3 godine	bez radnog iskustva	,46*	,17	,007	,13	,79	
		do godinu dana	,21	,17	,225	-,13	,54	
		od 1 do 3 godine	,25	,17	,155	-,09	,59	
	Motivacija za digitalnim nomadstvom	bez radnog iskustva	do godinu dana	-,47*	,17	,005	-,80	-,14
			od 1 do 3 godine	-,22	,17	,205	-,56	,12
			više od 3 godine	-,60*	,23	,011	-1,05	-,14
do godinu dana		bez radnog iskustva	,47*	,17	,005	,14	,80	
		od 1 do 3 godine	,25	,17	,150	-,09	,60	
		više od 3 godine	-,13	,23	,590	-,58	,33	
od 1 do 3 godine		bez radnog iskustva	,22	,17	,205	-,12	,56	
		do godinu dana	-,25	,17	,150	-,60	,09	
		više od 3 godine	-,38	,24	,114	-,84	,09	
više od 3 godine		bez radnog iskustva	,60*	,23	,011	,14	1,05	
		do godinu dana	,13	,23	,590	-,33	,58	
		od 1 do 3 godine	,38	,24	,114	-,09	,84	

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Izvor: Izrada autora

Post hoc testom utvrđeno da je vrijednost stava o digitalnom nomadstvu statistički značajno viša među osobama s radnim iskustvom do godinu dana u odnosu na osobe bez radnog iskustva (empirijska razina signifikantnosti 0,036). Među osobama sa radnim iskustvom od 1 do 3 godine u odnosu na osobe bez radnog iskustva utvrđena je statistički značajna razlika tek pri graničnoj razini signifikantnosti od 10% (empirijska razina signifikantnosti 8,7%). Utvrđena je i statistički značajna razlika među osobama sa radnim iskustvom duljim od 3 godine u odnosu na osobe bez radnog iskustva (empirijska razina signifikantnosti 0,007).

Razlike među ostalim skupinama nisu utvrđene (empirijske razine signifikantnosti veće od 0,10).

Post hoc testiranjem utvrđene su statistički značajne razlike u razini motiviranosti za digitalnim nomadstvom među osobama bez radnog iskustva i osobama s radnim iskustvom do godine dana (empirijska razina signifikantnosti 0,005) te među osobama bez radnog iskustva u odnosu na osobe s radnim iskustvom duljim od 3 godine (empirijska razina signifikantnosti 0,011),

Razlike među ostalim skupinama nisu utvrđene (empirijske razine signifikantnosti veće od 0,10).

Nakon provođenja ANOVA testa i post hoc testa treća hipoteza se prihvaća. Zaključuje se da su prosječne vrijednosti stava i motivacije za digitalnim nomadstvom najniže kod ispitanika koji nemaju radnog iskustva u struci.

U ovom dijelu izneseni su rezultati istraživanja i testovi hipoteza te su izvedeni osnovni zaključci na temelju tih rezultata. U iduća 2 dijela navode se ograničenja i preporuke za daljnja istraživanja, a u poglavlju rasprave rezultata istraživanja daje se detaljniji osvrt na rezultate istraživanja.

4.3. Ograničenja istraživanja

U samom nacrtu ovog istraživanja istraživač se ograničio odabirom kvotnog uzorka i to prema spolu i prema studijskom usmjerenju. Uložen je veliki napor u distribuciji upitnika kako bi se ispoštovao jednak broj ispitanika i ispitanica te jednak broj ispitanika sa tri različita studijska usmjerenja. Kao ograničenje može se smatrati i ciljna skupina mladih (18 – 29 godina) u kojoj nisu obuhvaćeni svi potencijalni stariji digitalni nomadi. Istraživač smatra da je za ovaj rad

gotovo idealno osmišljeno i prilagođeno provedeno istraživanje te su njime ispunjeni svi postavljeni ciljevi. Ovakvo istraživanje sigurno nije pogodno za radove u kojima će namjera biti istraživanje cjelokupne aktivne i/ili potencijalne populacije digitalnih nomada.

4.4. Preporuke za daljnja istraživanja

Nakon detaljnog istraživanja zakonodavnih okvira zanimanja kojima se bave digitalni nomadi, razvoja destinacija za iste te provođenja empirijskog istraživanja o stavovima i motivaciji za digitalnim nomadstvom među ciljnom skupinom istraživač navodi nekoliko prijedloga za buduća istraživanja:

- Mjerenje stavova i motivacije, detaljno informiranje i prezentacija teme ispitanicima te ponovno mjerenje stavova kako bi se mogle utvrditi poveznice između njih i motivacije sa informiranošću o temi
- Uključivanje starijih dobnih skupina u istraživanje
- Provođenje istraživanja među zaposlenicima u različitim djelatnostima i zanimanjima
- Detaljna usporedba najpoznatijih svjetskih destinacija za digitalne nomade kroz različite kategorije kao što su troškovi života, postupak dobivanja vize, brzina interneta na cijelom teritoriju destinacije, prometna povezanost destinacije itd.
- Istraživanje utjecaja vijesti u medijima na pretraživanje pojma digitalno nomadstvo uz pomoć alata Google Analytics
- Istraživanje zadovoljstva kupaca usluga koje pružaju digitalni nomadi u odnosu na zadovoljstvo usluga koje pružaju različite tvrtke u istim djelatnostima

Digitalno nomadstvo je pojam s kojim se upoznaje sve veći broj ljudi i koji je primjenjiv u sve većem broju djelatnosti. Zato su mogućnosti za istraživanja brojne. Generalna preporuka istraživača za daljnja istraživanja je da se prije stvaranja samog istraživanja temeljito informira o temi, pročita prethodne radove na tu temu te odredi osnovne ciljeve koje želi ostvariti svojim istraživanjem. Tako će imati jasnu viziju što želi od svog istraživanja i na temelju toga će ga stvoriti.

5. RASPRAVA REZULTATA ISTRAŽIVANJA I PERSPEKTIVE DALJNJEG RAZVOJA DIGITALNOG NOMADSTVA

U ovom poglavlju daje se osvrt na rezultate istraživanja prikazane u prethodnom poglavlju. Komentari na dobivene rezultate iznose se po redoslijedu hipoteza. Prva hipoteza ovog istraživanja glasi:

H1: Postoji povezanost između spola ispitanika i stavova o digitalnom nomadstvu te motivacijom za digitalnim nomadstvom.

Analizom podataka prikupljenih online upitnikom utvrđeni su sljedeći prosječni odgovori na skali 1 - 5:

- Stav žena o digitalnom nomadstvu: 4,15
- Stav muškaraca o digitalnom nomadstvu: 3,86
- Motivacija žena za digitalnim nomadstvom: 3,95
- Motivacija muškaraca za digitalnim nomadstvom: 3,60

Kroz ove prosječne odgovore vidljivo je da su ispitanice imale i pozitivniji stav o digitalnom nomadstvu i veću motivaciju za digitalnim nomadstvom u odnosu na ispitanike. Daljnjim statističkim testiranjem utvrđeno je da su te razlike statistički značajne te da se prva hipoteza prihvaća. Ovakav rezultat testiranja prve hipoteze nije iznenađujući za istraživača. Kroz istraživanje teme digitalnog nomadstva i komunikaciju sa ispitanicima primjećuje se da su žene bolje informirane o ovoj temi te da su puno lakše pristajale na sudjelovanje u istraživanju. Nakon ovakvih zaključaka bilo bi zanimljivo provesti globalno istraživanje koliki je postotak žena u ukupnom broju digitalnih nomada.

Nakon komentara na prihvaćanje prve hipoteze dolazi se do druge hipoteze istraživanja koja glasi:

H2: Postoji povezanost između studijskog usmjerenja i stavova o digitalnom nomadstvu te motivacijom za digitalnim nomadstvom.

Analizom podataka prikupljenih online upitnikom utvrđeni su sljedeći prosječni odgovori na skali 1 - 5:

- Stav ekonomista o digitalnom nomadstvu: 4,11
- Stav ispitanika sa FESBA, FERA i srodnih studija: 3,99
- Stav ispitanika humanističkog studijskog usmjerenja: 3,92

- Motivacija ekonomista za digitalnim nomadstvom: 3,77
- Motivacija ispitanika sa FESBA, FERA i srodnih studija za digitalnim nomadstvom: 3,87
- Motivacija ispitanika humanističkog studijskog usmjerenja za digitalnim nomadstvom: 3,68

Prema ovim rezultatima vidljivo je kako ekonomisti izražavaju najveću pozitivnost o digitalnom nomadstvu, a ispitanici sa FESBA, FERA i srodnih studija su najviše motivirani za digitalno nomadstvo. Ispitanici sa studija humanističkih usmjerenja imaju i najniže vrijednosti stavova i najnižu motivaciju za digitalnim nomadstvom. Svi ovi prosječni rezultati logični su s obzirom na prirodu poslova koje će navedene skupine obavljati u budućnosti ili ih već obavljaju. Logično je da su ekonomisti dobro upoznati sa svim novim oblicima poslovanja pa tako i o digitalnom nomadstvu te da imaju vrlo pozitivan stav o tome. Logično je da studenti sa tehničkih fakulteta imaju najvišu motivaciju pogotovo kada se uzme u obzir da je u ovom istraživanju sudjelovalo najviše studenata računarstva iz podskupine FESB, FER i srodnih studija. S obzirom na prirodu njihovih poslova koji se obavljaju uglavnom uz pomoć računala razumljiva je visoka motivacija za digitalnim nomadstvom jer oni nikako nisu lokacijski ovisni u svojim poslovima. Najniža vrijednost stava i motivacije za digitalnim nomadstvom ispitanika sa studija humanističkih usmjerenja sasvim je realna. Zanimanja povjesničara i profesora jezika najčešće su vezana za obrazovne ustanove koje imaju svoje fizičke lokacije i većinu posla obavljaju na tim lokacijama. Iako tehnologija omogućava prenošenje takvih znanja na daljinu ova pandemija je pokazala da je prenošenje znanja u učionici/predavaonici još uvijek najbolje rješenje za obrazovanje pogotovo kod mlađih (učenika u osnovnim i srednjim školama).

Daljnijim statističkim testiranjem utvrđeno je da ne postoje statistički značajne razlike u stavovima i motivaciji za digitalnim nomadstvom među tri navedene skupine. Na takav rezultat zasigurno su utjecale okolnosti povezane uz pandemiju Covid-19 koje su natjerale većinu ljudi na rad na daljinu neovisno o zanimanjima. Istraživanje po ovim kriterijima studijskih usmjerenja bilo bi zanimljivo provesti kada se pandemija u potpunosti stavi pod kontrolu.

Dolazimo i do treće hipoteze ovog rada koja glasi:

H3: Postoji povezanost između dosadašnjeg radnog iskustva i stavova o digitalnom nomadstvu te motivacijom za digitalnim nomadstvom.

Analizom podataka prikupljenih online upitnikom utvrđeni su sljedeći prosječni odgovori na skali 1 - 5:

- Stav o digitalnom nomadstvu onih koji nemaju radnog iskustva u struci: 3,82
- Stav o digitalnom nomadstvu onih koji imaju do godinu dana radnog iskustva u struci: 4,08
- Stav o digitalnom nomadstvu onih koji imaju od jedne do tri godine radnog iskustva u struci: 4,04
- Stav o digitalnom nomadstvu onih koji imaju više od tri godine radnog iskustva u struci: 4,28
- Motivacija za digitalnim nomadstvom onih koji nemaju radnog iskustva u struci: 3,51
- Motivacija za digitalnim nomadstvom onih koji imaju do godinu dana radnog iskustva u struci: 3,98
- Motivacija za digitalnim nomadstvom onih koji imaju od jedne do tri godine radnog iskustva u struci: 3,73
- Motivacija za digitalnim nomadstvom onih koji imaju više od tri godine radnog iskustva u struci: 4,10

Prema ovim rezultatima vidljivo je da je stav o digitalnom nomadstvu vrlo pozitivan i motivacija za digitalnim nomadstvom viša kod ispitanika sa više radnog iskustva u struci uz minimalno odstupanje u kategoriji ispitanika koji imaju od jedne do tri godine radnog iskustva u struci. Ovakvi rezultati su logični. Sigurno je da osoba koja nema radnog iskustva u struci nema toliku sigurnost u svoje vještine da može obavljati poslove sama na daljinu na razini osobe sa bogatim radnim iskustvom. Daljnjim statističkim testiranjem utvrđene su statistički značajne razlike među stavovima i motivaciji ovisno o radnom iskustvu. Zato se treća hipoteza prihvaća. Generalni zaključak treće hipoteze je da se kroz stjecanje vještina i radnog iskustva u struci povećava i želja za poslovanjem u obliku digitalnog nomadstva. Nakon osvrta na rezultate istraživanja potrebno je iznijeti i neke moguće perspektive daljnjeg razvoja digitalnog nomadstva od kojih su neke već spominjane u ovom diplomskom radu.

Treba istaknuti kako trenutne globalne okolnosti pogoduju razvoju digitalnog nomadstva i da se procjene od milijardu digitalnih nomada do 2035. godine ne čine tako nedostižne. Osim već puno puta spomenutih okolnosti nastalih uslijed pandemija Covida 19 koje u sebe uključuju smanjeni fizički kontakt i rad na daljinu, u prilog digitalnom nomadstvu ide i rapidni razvoj tehnologija. Osim što se svakodnevno razvijaju novi tehnološki uređaji, razvoj softvera koji omogućuju rad na daljinu uvelike je potaknuo razvoj digitalnog nomadstva. Virtualni svijet ima sve veću ulogu u svakodnevnim životima ljudi pa se razvijaju zanimanja koja su pogodna za

digitalno nomadstvo (stručnjak za marketing društvenih mreža, SEO stručnjak, e- trgovac digitalnih proizvoda i dr).

U perspektivama razvoja potrebno je još jednom naglasiti kako se destinacije trebaju prilagoditi digitalnim nomadima. Iako je sve detaljno objašnjeno u trećem poglavlju ovdje se ističu 3 osnovna preduvjeta. To su brza i stabilna internetska veza, vremenski uvjeti i troškovi života. Jako je bitno donošenje zakona vezanih za digitalne nomade i omogućavanje jednostavnijeg dobivanja viza u svim zemljama. Uz sve te općenite perspektive razvoja na makro razini nameću se i neke perspektive na mikro razini.

Pojedinci koji rade kao digitalni nomadi stjecanjem novih vještina mogu unaprijediti svoje poslovanje, a neki poduzetnici u destinacijama svoje poduzetničke projekte mogu graditi oko digitalnih nomada. Jedan od takvih projekata može biti otvaranje coworking i coliving prostora osobito u Republici Hrvatskoj.

Na kraju ovog poglavlja zaključuje se kako digitalno nomadstvo kao novi oblik poslovanja uz sebe veže brojne perspektive daljnjeg razvoja na razini čitavih destinacija, ali isto tako i na razini pojedinaca, bilo da su oni sami digitalni nomadi ili da su pružatelji usluga digitalnim nomadima.

6. ZAKLJUČAK

Nakon definiranja pojma digitalnog nomadstva i svih pojmova vezanih uz njega, prikaza obilježja tog pojma, pozitivnih i negativnih strana, zanimanja koja nastaju u okviru digitalnog nomadstva, zakonodavnih okvira vezanih uz pojam te provedenog empirijskog istraživanja nameće se nekoliko osnovnih zaključaka. Pojam digitalno nomadstvo potrebno je promatrati kroz tri teoretska okvira. Prvi okvir odnosi se na promatranje pojma kao na ekonomsku aktivnost ili model. U tom okviru zaključuje se da digitalni nomadi najčešće nemaju stalno zaposlenje nego da svoju zaradu temelje na honorarnim angažmanima. Unutar tog okvira nameću se neke prednosti kao što su fleksibilno radno vrijeme, mogućnost obavljanja posla sa različitih mjesta, autonomnost pojedinca i slično. No, takav način poslovanja ima i svoje nedostatke kao što su nesigurnost prihoda, nemogućnost odvajanja radnog i slobodnog vremena, visoke razine stresa zbog količine posla i slično. U ekonomski okvir promatranja ulaze i zakonodavni okviri diljem svijeta koji se tiču ovog pojma. Općeniti zaključak na tu temu je da još uvijek postoje brojne zemlje u kojima nisu jasno definirani zakoni o digitalnim nomadima. Republika Hrvatska jedna je od zemalja koja je jasno definirala uvjete boravka digitalnih nomada na svom teritoriju. Drugi okvir promatranja odnosi se na digitalno nomadstvo kao kulturni fenomen. Osim početaka razvoja ljudskih civilizacija gdje su ljudi živjeli isključivo kao nomadi, slična pojava bila je prisutna i u postagrarnom srednjovjekovnom društvu. Pojam *Wanderjahre* je označavao period od dvije ili tri godine u kojem su mladi trgovci kretali na put od grada do grada noseći alate svog zanata kako bi poboljšali svoje osobne i profesionalne vještine. Ti putnici najčešće su bili slobodni, tj. nisu bili u braku. Danas se na digitalne nomade gleda kao na moderni oblik takvih putnika. Kao i tada motivi današnjih stalnih putnika su samoaktualizacija i autonomija. Postoje i negativne kulturološke posljedice takvog načina života kao što su nemogućnost održavanja bliskih odnosa sa obitelji i prijateljima, nemogućnost zasnivanja ljubavnih i prijateljskih odnosa, osjećaj usamljenosti i drugo. Treći okvir promatranja gleda na digitalno nomadstvo kao na tehnološki omogućen oblik rada. Tehnologija je danas prisutna u obavljanju gotovo svih poslova, ali u digitalnom nomadstvu ona je primarni način obavljanja poslova. Pozitivno je svakako to što uz savladavanje vještina upotrebe različitih tehnologija može pojedincu osigurati visoke prihode, ali naravno da postoje i negativne strane. Konstantno korištenje tehnologija često dovodi do tjelesnih posljedica kao što je iskrivljena postura. Kvarovi na tehnološkim uređajima mogu izazvati velike troškove, stres i osjećaje nemoći i frustracije.

Nakon bazičnog prikaza tri osnovna okvira promatranja digitalnog nomadstva zaključuje se da je digitalno nomadstvo kompleksan fenomen koji ima svoje prednosti i nedostatke te ga uvijek treba promatrati kroz ovakav holistički pristup.

Prikazom najpopularnijih svjetskih destinacija nameću se tri osnovna preduvjeta za razvoj destinacija za digitalne nomade, a to su brza i pouzdana internetska veza, klimatski uvjeti i životni troškovi destinacije. Trenutno najpopularnije destinacije među digitalnim nomadima su Bali, Portugal i Meksiko. Ove tri destinacije ispunjavaju tri navedena preduvjeta i još puno drugih uvjeta. Republika Hrvatska u globalnim okvirima zadovoljava tri osnovna preduvjeta te se može razviti i smjestiti kao svjetski poznata destinacija za digitalne nomade. Vrlo bitan korak napravljen je izglasavanjem Zakona o strancima kojim su jasni definirani uvjeti boravka digitalnih nomada na teritoriju Republike Hrvatske. Taj zakon izglasan je na inicijativu Jana de Jonga koji je i sam aktivan u zajednici digitalnih nomada.

U empirijskom istraživanju, najvažnijem dijelu ovog rada, postavljene su tri hipoteze, provedeno je istraživanje i provedeno je statističko testiranje tih hipoteza. Prva i treća hipoteza prihvaćene su, a druga hipoteza istraživanja je odbačena. Na temelju provedenog istraživanja i statističkih testiranja zaključuje se kako postoji statistički značajna razlika između stavova i motivacije ovisno o spolu ispitanika. U provedenom istraživanju ispitanice su imale značajno izražen pozitivan stav o digitalnom nomadstvu i značajno višu i jaču motivaciju za digitalnim nomadstvom od ispitanika. Kroz analizu i testiranje druge hipoteze zaključuje se kako ne postoji statistički značajna razlika u stavovima i motivaciji među ispitanicima sa tri različita studijska usmjerenja. U trećoj postavljenoj hipotezi kroz analizu i testiranje zaključuje se da postoji statistički značajna razlika u stavovima i motivaciji ispitanika za digitalnim nomadstvom ovisno o njihovom radnom iskustvu u struci. U provedenom istraživanju ispitanici sa većim radnim iskustvom u struci imali su izraženiji pozitivan stav i višu motivaciju za digitalnim nomadstvom.

Potrebno je istaknuti kako postoje brojne perspektive razvoja digitalnog nomadstva te da će se broj ljudi koji prakticiraju ovakav način života i poslovanja sigurno povećavati na globalnoj razini.

SAŽETAK

Putovanje je od početka razvoja svih civilizacija bilo neizostavan dio čovjekovog života. Osnovni motivi putovanja najčešće su bili promjena okoline, odmor, rekreacija, upoznavanje novih kultura i ljudi i slično. Danas ljudi najčešće putuju za vrijeme godišnjih odmora te se na taj način odmaraju i oporavljaju od stresne svakodnevice. Mnogima putovanje u tim količinama nije dovoljno te traže načine kako više putovati. Jedan od načina za više putovanja definitivno je digitalno nomadstvo. To je pojam koji obuhvaća putovanje i upoznavanje različitih kultura diljem svijeta istovremeno zarađujući za život uz neizostavno posredovanje tehnologije i internetske veze. U ovom radu u uvodu su istaknuti ciljevi, sadržaj i metodologija istraživanja. Također su definirani problem i predmet istraživanja. U drugom poglavlju definiran je pojam digitalnog nomadstva te holistički pristup proučavanju tog pojma. Takav pristup obuhvaća okvire digitalnog nomadstva kao ekonomske aktivnosti ili modela, kao kulturnog fenomena i kao tehnološki omogućenog oblika rada. Prikazana su osnovna obilježja, pozitivne i negativne strane i najčešća zanimanja koja prakticiraju digitalni nomadi. Neka od tih zanimanja su stručnjak za marketing društvenih mreža, SEO stručnjak i e – trgovac digitalnih proizvoda. Također, prikazani su osnovni zakonodavni okviri diljem svijeta koji se tiču teme ovog rada. Valja istaknuti Republiku Hrvatsku kao zemlju koja je jasno definirala uvjete boravka digitalnih nomada na svom teritoriju izglasavanjem Zakona o strancima koji je na snazi od 1.1.2021. U trećem poglavlju prikazani su uvjeti razvoja destinacija za digitalne nomade. Osnovni preduvjeti razvoja takvih destinacija su brza i stabilna internetska veza, klimatski uvjeti i niski troškovi života. U tom poglavlju Republika Hrvatska stavljena je u svjetski kontekst takvih destinacija te se može smjestiti kao jedna od najpoželjnijih destinacija za digitalne nomade. Navedene su i osnovne mogućnosti i ograničenja razvoja takvih destinacija. U četvrtom poglavlju prikazana je metodologija istraživanja te je provedeno istraživanje nad 120 ispitanika putem online upitnika. Od tri postavljene hipoteze prva i treća hipoteza su prihvaćene, a druga hipoteza je odbačena. Na temelju cjelokupnog rada došlo se do osnovnih zaključaka o cjelokupnoj temi digitalnog nomadstva, razvoju destinacija u tom kontekstu te do brojnih istraživačkih zaključaka i preporuka za buduća istraživanja.

Ključne riječi: digitalno nomadstvo, tehnologija, putovanje, rad na daljinu, autonomija u radu

SUMMARY

Digital nomadism as a new form of business

Travel has been an indispensable part of human life since the beginning of the development of all civilizations. The main motives for the trip were usually a change of environment, rest, recreation, meeting new cultures and people. Today, people most often travel during the holidays which they use to rest and recover from stressful everyday life. However, for many, traveling in these quantities is not enough and they are looking for ways to travel more. One way to travel more is definitely digital nomadism. It is a term that encompasses traveling and getting to know different cultures around the world while simultaneously earning a living with the inevitable mediation of technology and internet connection. In this paper, the introduction highlights the goals, content and methodology of the research. Also, the problem and the subject of research are defined. The second chapter defines the concept of digital nomadism and the holistic approach to the study of this concept. Such an approach encompasses the frameworks of digital nomadism as an economic activity or model, as a cultural phenomenon and as a technologically enabled form of work. It presents the basic characteristics, positive and negative sides and the most common occupations practiced by digital nomads. Some of these professions are social media marketing expert, SEO expert and e-retailer of digital products. Also, the basic legislative frameworks around the world concerning the topic of this paper are presented. The Republic of Croatia should be highlighted as a country that has clearly defined the conditions of stay of digital nomads on its territory by voting on the Foreigners Act, which has been valid since 1.1.2021. The third chapter presents the conditions for the development of destinations for digital nomads. The basic preconditions for the development of such destinations are fast and stable internet connection, climatic conditions and low cost of living. In this chapter, the Republic of Croatia is placed in the global context of such destinations and can be positioned as one of the most desirable destinations for digital nomads. Also, the basic possibilities and limitations of the development of such destinations are listed. In the fourth chapter, the research methodology is presented and a survey of 120 respondents was conducted through an online questionnaire. Of the three hypotheses set, the first and third hypotheses were accepted, while the second hypothesis was rejected. Based on the entire paper, basic conclusions were reached on the overall topic of digital nomadism, destination development in this context, and a number of research conclusions and recommendations for future research.

Key words: digital nomadism, technology, travel, teleworking, work autonomy

LITERATURA

KNJIGE

1. JACOBS, E., GUSSEKLOO, A.: **Digital Nomads: How to Live, Work and Play Around the World**, Location-Independent Publishers, 2016.
2. LALOUX, F.: **Reinventing organizations : a guide to creating organizations inspired by the next stage of human consciousness**, Brussels : Nelson Parker, 2014.
3. MAKIMOTO T., MANNERS D.: **Digital Nomad**, Wiley, 1997.

RADOVI U ZNANSTVENIM ČASOPISIMA

1. BHAKTI PUTRA, H., AGIRACHMAN, A. F.: **Urban Coworking Space: Creative Tourism in Digital Nomads Perspective**, Creative Tourism , Community and Design Praxis, vol. 1, p. 169-178, 2016.
2. EKBIA, H. R., NARDI, B. A.: **Heteromation, and Other Stories of Computing and Capitalism**, Cambridge. MIT press., 2017.
3. ENS, N., JENSEN, T. B., STEIN, M.: **Decent Digital Work: Technology Affordances and Constraints**, Conference paper: 2018.
4. KOLB, D. G., CAZA, A., COLLINS, P. D.: **States of connectivity: New questions and new directions**, Organization Studies, p. 267-273, 2012.
5. LINDENBAUM, D. **Emancipation through emotion regulation at work**, Cheltenham, UK. Edward Elgar Ltd., 2017.
6. MAJCHRZAK, A., MARKUS, M. L.: **Technology affordances and constraints in management information systems”**, Encyclopedia of management theory, p. 832-835, 2012.
7. MAZMANIAN, M., ORLIKOWSKI, W., YATES, J.: **The autonomy paradox: The implications of mobile email devices for knowledge professionals**, Organization Science, p. 1337-1350., 2013.
8. NASH, C. et al.: **Digital nomads beyond the buzzword: Defining digital nomadic work and use of digital technologies**, Lecture Notes in Computer Science, vol. 1, p. 1-11, 2018.
9. REICHENGERBER, I.: **Digital nomads – a quest for holistic freedom in work and leisure**, Annals of Leisure Research, vol. 21, No. 3, p. 364-380, 2017.
10. WIRANATHA, A.S. et al: **Digital nomads tourism in Bali**, Journal of Development

OSTALI IZVORI

1. ADVENTURE TRAVEL TRADE ASSOCIATION, KELLY, H., ARELANO, D.: **Work and Wander: Meet Today's Digital Nomads (March 2021)**, <https://www.adventuretravel.biz/research/work-and-wander-meet-todays-digital-nomads> (25.03.2021.)
2. BRADBURY, P.: **Digital Nomad in Croatia: Lifestyle, Paperwork & Services**, Total Croatia, 2021, <https://www.total-croatia.com/digital-nomad-in-croatia/> (5.8.2021.)
3. BRETT, C.: **Estonia plans its Digital Nomad Visa**, Enterprise times, 2018. <https://www.enterprisetimes.co.uk/2018/02/27/estonia-plans-digital-nomad-visa/> (07.01.2021.)
4. **Climates to travel**, World climate guide, Climate Mexico, <https://www.climatestotravel.com/climate/mexico> (29.7.2021.)
5. COFFEY, H.: **CROATIA ENCOURAGES DIGITAL NOMADS TO MOVE THERE**, Independent, 2021, <https://www.independent.co.uk/travel/news-and-advice/croatia-digital-nomads-remote-working-b1815746.html> (29.7.2021.)
6. Dekra: **4 modela svijeta rada u budućnosti**, 2016, <https://dekra-zapo-blog.hr/?p=197> (07.01.2021.)
7. Dekra: **Digitalna revolucija – pogled u budućnost**, 2018, <https://dekra-zapo-blog.hr/?p=78> (07.01.2021.)
8. DELAHAYE, J.: **Croatia's new remote worker visa allows Brits to come and stay for up to a year**, Mirror, 2021, <https://www.mirror.co.uk/travel/europe/croatias-new-remote-worker-visa-23663952> (29.7.2021.)
9. **Digital nomads: 7 reasons for smart company**, 2019. <https://korporatio.com/2019/02/15/for-the-digital-nomads-community-7-reasons-why-start-a-blockchain-smart-company/> (08.01.2021.)
10. Eddy, M., 2017. : **Cleaving to the Medieval, Journeymen Ply Their Trades in Europe**. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2017/08/07/world/europe/europe-journeymen.html> (14.4.2021)

11. Europski parlament: **Utjecaj globalizacije na zaposlenost i EU**, 2019. <https://www.europarl.europa.eu/news/hr/headlines/economy/20190712STO56968/utjecaj-globalizacije-na-zaposlenost-i-eu> (08.01.2021.)
12. FOXYpreneur: **The Rise Of The Digital Nomad: The New Way Of Working In 2020.**, StartUs, 2020, <https://magazine.startus.cc/rise-digital-nomad-new-way-working-2020/> (05.01.2021.)
13. GELARDEN DAYTON, K.: **Jeste li spremni za novi svijet?**, Jutarnji list, 2017. <https://100posto.jutarnji.hr/news/roboti-cemijenjati-paradigmu-drustva-a-buducnost-vasih-radnih-mjesta-ovisit-ce-opoznavanju-novih-tehnologija> (10.01.2021.)
14. GLOŽIĆ METER, I.: **Zašto sve više poslodavaca traži radnike koji rade 'remotely', tj. na daljinu?**, Naranča, 2019. <https://narancablog.com/2019/06/21/zasto-sve-vise-poslodavaca-trazi-radnike-koji-rade-remotely-tj-na-daljinu/> (08.01.2021.)
15. Go visa free, **PORTUGAL FOR DIGITAL NOMADS: THE DEFINITIVE GUIDE 2021**, <https://govisafree.com/digital-nomad-portugal/> (22.07.2021.)
16. GOLUBIĆ, S.: **Digitalna transformacija/preobrazba**, Open info trend, 2018 <http://www.infotrend.hr/clanak/2016/7/digitalizacija-jedna-od-temeljnih-sastavnicamodela-razvoja-otvorenog-informacijskog-drustva,88,1251.html> (09.01.2021.)
17. HARALSON, M.: **What Are the Advantages of Being a Digital Nomad When You Are Young?**, Digital nomad explorer, 2021. <https://digitalnomadexplorer.com/what-are-the-advantages-of-being-a-digital-nomad-when-you-are-young/> (20.01.2021.)
18. HART A.: **Living and working in paradise: the rise of the 'digital nomad'**, Telegraph, 2015. <https://www.telegraph.co.uk/news/features/11597145/Living-and-working-in-paradisethe-rise-of-the-digital-nomad.html> (09.01.2021..)
19. **Health insurance vs travel insurance for digital nomads: what should you get?** Explorista, 2018. <https://explorista.net/health-insurance-digital-nomads-travel-insurance/> (09.01.2021.)
20. Insure my trip, **Best Countries for Remote Work Visas & How to Apply**, <https://www.insuremytrip.com/travel-advice/travel-planning/best-countries-remote-work-visa/> (22.7.2021.)
21. JOHNSON, P.: **Are digital nomads harming the world?**, Xolo, 2019. <https://blog.xolo.io/are-digital-nomads-harming-the-world> (10.01.2021.)

22. Lider, Sve više zemalja želi digitalne nomade, HTZ pokrenula kampanju ‘Croatia, your new office’, <https://lider.media/poslovna-scena/svijet/sve-vise-zemalja-u-svijetu-i-eu-u-zeli-digitalne-nomade-135726> (15.7.2021.)
23. MAI, D., 2021: **Digital Nomad Taxation: What You Need to Know**, Digital nomad soul, <https://www.digitalnomadsoul.com/the-flag-theory/> (8.7.2021.)
24. Microsoft podrška, **Zašto je internetska veza tako spora?**, <https://support.microsoft.com/hr-hr/windows/za%C5%A1to-je-internetska-veza-tako-spora-c68cf021-c5cf-db6f-eade-7c9d8bd78aa1> (22.7.2021.)
25. MINDLAB: **TOMISLAV PANCIROV: Digitalno nomadstvo**, <https://www.mindlab.hr/iz-medija/radio-emisije/tomislav-pancirov/> (24.03.2021.)
26. MÖHLMANN, M., ZALMANSON, L.: **Hands on the wheel: Navigating algorithmic management and Uber drivers' autonomy**, International Conference on Information Systems, Seoul, South Korea, 2017.
27. MORRIS, G.: **Top Jobs for Digital Nomads in 2021**, Amateur Traveler, <https://amateurtraveler.com/top-jobs-for-digital-nomads/> (8.7.2021.)
28. MORRISON, G. :**Croatia Opens Its Doors To Digital Nomads**, Forbes, <https://www.forbes.com/sites/geoffreymorrison/2021/02/22/croatia-opens-its-doors-to-digital-nomads/?sh=11d3ee1198c4> (21.7.2021.)
29. **NACIONALNI PROGRAM ZA MLADE OD 2009. DO 2013. GODINE**, Narodne novine (82/09), <http://www.propisi.hr/print.php?id=9392> (20.01.2021.)
30. Net.hr: **5 STVARI O BUDUĆNOSTI NAŠIH RADNIH MJESTA: Roboti stižu, je li vaš posao ugrožen?**, 2019. <https://net.hr/danas/svijet/roboti-stizu-jeste-li-spremni-mnoga-radna-mjesta-preuzet-ce-strojevi-je-li-i-vase-medu-njima-ovo-je-popis/> (07.01.2021.)
31. **Nomad flag theory**, Nomad capitalist, <https://nomadcapitalist.com/flag-theory/> (8.7.2021.)
32. Profitiraj.hr, **Je li brzina interneta u Hrvatskoj zaista tako mala?**, <https://profitiraj.hr/je-li-brzina-interneta-u-hrvatskoj-zaista-tako-mala/> (5.8.2021.)
33. RIHELJ, G.: **Hrvatska uvela vize za digitalne nomade**, hrturizam.hr, <https://hrturizam.hr/hrvatski-uvela-vize-za-digitalne-nomade/> (25.03.2021.)
34. RIHELJ, G.: **KAKO DO VIZE ZA DIGITALNE NOMADE U HRVATSKOJ? DONOSIMO CIJELI POSTUPAK**, hrturizam.hr, <https://hrturizam.hr/kako-do-vize-za-digitalne-nomade-u-hrvatskoj-donosimo-cijeli-postupak/> (15.7.2021.)

35. SMITH, A.: **How to spend a year in Croatia as a digital nomad**, Lonely planet, <https://www.lonelyplanet.com/articles/croatia-residency-scheme-remote-work> (21.7.2021.)
36. Social Europe, **European Digital Agenda**, 2015. <http://www.socialeurope.eu/2015/07/europeandigital-agenda-unambitious-narrow> (08.01.2021.)
37. SWAIN, E.: **Living in Mexico as a Digital Nomad**, Passion passport, 2021, <https://passionpassport.com/mexico-digital-nomad/> (29.7.2021.)
38. TAYLOR, N.: **The Ultimate Guide to Croatia for Digital Nomads**, Nomadific, 2021, <https://nomadific.com/croatia-guide-for-digital-nomads/> (5.8.2021.)
39. TOMASOVIC, N.: **Top 10 Tips For Choosing a Digital Nomad Destination**, Travel off path, <https://www.traveloffpath.com/top-10-tips-for-choosing-a-digital-nomad-destination/> (21.7.2021.)
40. VELARMINO, T.: **CHOOSING YOUR MEXICO DIGITAL NOMAD DESTINATIONS: POINTS TO CONSIDER**, 2021, <https://www.psimonmyway.com/mexico-digital-nomad-destinations/> (29.7.2021.)
41. YOUNGER, J.: **The Best Destinations For Digital Nomads: A New Survey**, 2021, Forbes, <https://www.forbes.com/sites/jonyounger/2021/05/18/the-best-destinations-for-digital-nomads-a-new-survey/?sh=46fba58d4286> (22.7.2021.)

POPIS TABLICA

Tablica 1. Stavovi o digitalnom nomadstvu	45
Tablica 2. Odabir tvrdnji o digitalnom nomadstvu	45
Tablica 3. Prosječni rezultati svih pitanja koja se odnose na stav o digitalnom nomadstvu....	46
Tablica 4. Motivacija ispitanika za digitalnim nomadstvom	47
Tablica 5. Stavovi i motivacija prema spolu	48
Tablica 6. Testiranje prve hipoteze (T test).....	48
Tablica 7. Prosječni stavovi i motivacija prema studijskom usmjerenju	49
Tablica 8. Testiranje druge hipoteze (ANOVA test).....	50
Tablica 9. Prosječni stavovi i motivacija ovisno o radnom iskustvu	51
Tablica 10. Testiranje treće hipoteze (ANOVA test).....	52
Tablica 11. Testiranje razlika među skupinama s obzirom na staž.....	53

POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. Ključni elementi u radu digitalnih nomada.....	6
Slika 2. Coworking prostori za digitalne nomade	7
Slika 3. Viza za digitalne nomade u Estoniji	20
Slika 4. Covid putovnica	22
Slika 5. Polja riže u Ubudu.....	28
Slika 6. Promotivni materijali Dojo Balijski.....	29
Slika 7. Specifični krajolik u Portugalu	31
Slika 8. Gran Cenote, Tulum.....	32
Slika 9. Coworking prostor Saltwater Split.....	35
Slika 10. Kulinarska radionica za digitalne nomade	39

PRILOZI

INTERVIEW ALEX

Note: I have been a strict digital nomad while working in Thailand and California while employed in a university in Dublin, Ireland during the period of the teaching year while I was not required to be physically present. Currently I am doing additional research and learning on a new career while traveling in Stockholm in Sweden and Croatia. Currently I am not receiving an income from an employer.

1. **Gender?** Male
2. **Age?** 41
3. **What is your profession?** University Lecturer in Computer Science
4. **What do you do for a living?** As above
5. **When did you start to work remotely, as a digital nomad?** December 2017
6. **What were your main motives for this form of work?** I want to live in interesting places at low cost and do meaningful self-directed work.
7. **Do you think that through digital nomadism you have achieved a higher level of self-actualization?** Somewhat. The challenges of living in an unstructured work environment means that you are more self-reliant and with less external motivators like work colleagues, face to face meetings etc. It is easier to avoid holding yourself responsible to a higher standard.
8. **Do you consider yourself a member of the lifehacking subculture?** No. I do not actively read and contribute to this community, but I am interested in spiritual development and avoiding being part of the rat race.
9. **Have you read the books *The 4 – hour workweek* (Ferris, 2007) and *Getting things done* (Allen, 2001)?** Yes. I enjoyed them both. There are simple concepts presented in both, but sticking to them on any regular basis is requires commitment and it will continue to be a challenge for the rest of my life.
10. **Do you feel that because of your lifestyle you are neglecting some personal relationships from the period before you became a digital nomad?** Yes. Lack of

specific face to face responsibilities reduces the ways in which I can support my old friends. Currently I can support them with time, money, some digital assistance, but there are many previous obligations to them which I no longer hold because I cannot be physically present e.g. house renovations, child minding, attending celebrations or funerals. Often because I am not committed to be in a place for a long time I avoid making deeper commitments to new people I meet.

11. **Have you ever been close to a “burnout” working as a digital nomad?** No but I have been in my previous work. Not logging work and not work hours correctly and attempting to deliver project at all costs took its toll. At present I am planning to work on a much reduced level.
12. **In how many destinations have you worked as a digital nomad so far?** 4: Thailand, California, Stockholm in Sweden, Zadar in Croatia
13. **What is your favorite destination of these where you have been as a digital nomad?** Thailand as it was my first one and the cost was very low and the number of new experiences very high.
14. **How long have you been living in Croatia as a digital nomad?** 9 months.
15. **What is your impression of Croatia as a destination for digital nomads and would you recommend it to other digital nomads?** Cities like Zadar are hard to break into local social groups and has a small Expat population. Zagreb is better in this regard but worse for weather and nature. I think that it is good for the nomad who like their peace and quiet but not for one who is looking for intense experiences. The presence of Covid may be a factor.
16. **Do you think more and more people will start working as digital nomads and why?** I think this lifestyle will suit a large number of people and those with the education and resources to live in a cheap country with a good lifestyle while earning wages from a wealthier country. There are certain sections of the population that this will never appeal to due to strong family and cultural ties and those who want to be deeply embedded in the community with whom they work and who they serve. I think that there will be a large increase in the coming years and that many cities will see an expansion of their business development office to accommodate these workers.

ŽIVOTOPIS

Osobni podaci

Ime i prezime: Jozo Barać

Adresa: Fra Grge Martića 53 A, 21 000 Split

Telefon: 021 567 599

Mobilni telefon: 099 855 9499

E-mail: baracjozo@gmail.com

Datum i godina rođenja: 11.05.1997.

Radno iskustvo

Quick football data d.o.o. – analitičar nogometnih utakmica, *od listopada 2020. godine*

Južni pol d.o.o. – student konzultant za platformu dobartek.hr, *od studenog 2020. godine*

Ferrero d.o.o. – unapređivač prodaje, *od lipnja do rujna 2019. godine*

Hotel Radisson Blu – konobarski poslovi, *od lipnja do rujna 2018. godine i od srpnja do rujna 2017. godine*

Konoba Matoni – konobarski poslovi, *od svibnja do rujna 2016. godine*

INA d.d. – ispomoć na benzinskoj crpki, *kolovoz 2015. godine*

Katarina line – nosač prtljage, *od svibnja do kolovoza 2015. godine*

Školovanje

Srednja škola: V. gimnazija „Vladimir Nazor“ Split (opći smjer)

Prvostupnik kulture i turizma, univ. bacc.turism. cult.

Trenutno: Student 2. godine diplomskog studija Poduzetništvo u kulturi i turizmu, Odjel za turizam i komunikacijske znanosti, Sveučilište u Zadru

Strani jezici

	<u>Engleski jezik</u>	<u>Talijanski jezik</u>	<u>Francuski jezik</u>
<i>Čitanje:</i>	C1	C1	B2
<i>Pisanje:</i>	C1	B2	B1
<i>Govor:</i>	C1	B2	B1

Znanja i vještine

Poznavanje rada na računalu u programima Word, Excel, Power Point i Access.

Vrlo dobro poznavanje rada na internetu: pretraživanje podataka, korištenje baza podataka.

Vozačka dozvola B kategorije.

Dodatne informacije

Imam 24 godine i trenutno sam redovni student druge godine diplomskog studija Poduzetništvo u kulturi i turizmu na Sveučilištu u Zadru. Otvoren sam za razvijanje i unapređenje svojih kompetencija i sve vrste timskog rada. Aktivno se služim engleskim i talijanskim jezikom, poznajem osnove francuskoga jezika, a imam razvijene i komunikacijske vještine.